

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь «магістр»
на тему:

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Виконала:
студентка 263 групи
спеціальність 053 Психологія
освітньо-професійна програма «Психологія»
Куца Ольга Олегівна
Керівник:
кандидат психологічних наук, професор
Якимчук Борис Андрійович
Рецензент:
доктор психологічних наук, професор
Сафін Олександр Джамільович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ З	
ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ.....	
	7
1.1. Самовизначення особистості у професійному розвитку.....	7
1.2. Професійне самовизначення молоді з особливими освітніми потребами.....	16
1.3. Мотивація вибору професії як передумова професійного самовизначення.....	22
РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ПРОФЕСІЙНОГО	
САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ	
ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ.....	
	36
2.1. Організація та методичне забезпечення дослідження проблеми професійного самовизначення студентів ЗВО.....	36
2.2. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами.....	43
2.3. Особливості мотивації вибору професії та навчання студентів з особливими освітніми потребами.....	51
2.4. Психологічні чинники мотивації до професійного вибору студентів з особливими освітніми потребами.....	60
2.5. Рекомендації щодо професійного самовизначення молоді з особливими освітніми потребами.....	69
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема професійного самовизначення, мотивації вибору професії, професійного становлення та професійної самореалізації особистості є важливою складовою психологічної проблеми діяльності людини.

У працях цілого ряду науковців найбільш повно розкриваються проблеми саморозвитку та самоздійснення особистості, а особистість розглядається як активний суб'єкт власного життя (Г. Балл, О. Бондарчук, М. Боришевський, Ж. Вірна, Е. Галажинський, Є. Головаха, Л. Карамушка, К. Карпінський, В. Клименко, О. Кокун, А. Курбатова С. Максименко, В. Моляко, М. Смутьсон, Т. Титаренко, Н. Чепелева та інші).

В психології є ряд досліджень, спрямованих на вивчення різних аспектів цієї проблеми за участю молоді, яка має особливі освітні потреби (ООП) (Х. Банак, І. Баранаускієне, М. Барна, Дж. Блум, О. Борисова, М. Вемайер, О. Вітковська, Е. Гетцель, І. Данилюк, Э. Десі, Р. Кестерн, А. Курбатова, Л. Сердюк, Р. Райан та інші).

Актуальність цієї проблеми зумовлена необхідністю забезпечення повноцінного інтегрування молоді з ООП у суспільство на засадах принципу «рівний-рівному», що є однією із найвагоміших загальнолюдських проблем. Цей період є особливо сензитивним, оскільки супроводжується професійною і соціальною невизначеністю їхнього майбутнього.

Освіта молоді з ООП – це можливість інтеграції в суспільство, оскільки однією із форм ефективної інтеграції у суспільство є професійна зайнятість.

Проблема виявлення чинників професійного самовизначення молоді, яка має ООП зумовлена існуванням ряду протиріч, які стають на заваді інтеграції такої молоді у активне життя. Варто враховувати і той факт, що частка молоді з ООП серед студентів ЗВО постійно збільшується. Тому необхідність поглиблення розгляду цієї проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження «Психологічні особливості професійного

самовизначення молоді з особливими освітніми потребами».

Об'єктом дослідження є професійне самовизначення студентської молоді з особливими освітніми потребами.

Предметом дослідження є внутрішні (мотиваційні) чинники професійного самовизначення студентської молоді з особливими освітніми потребами.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні структури та психологічних чинників професійносамовизначення студентської молоді з особливими освітніми потребами (ООП).

Завдання дослідження:

1. Узагальнити теоретико-методологічні підходи до розуміння проблеми професійного самовизначення молоді з особливими освітніми потребами.

2. Здійснити обґрунтування методичного забезпечення дослідження основних психологічних чинників, якими зумовлюється вибір професії та особливості професійної мотивації студентів з особливими освітніми потребами (ООП).

3. Здійснити емпіричне дослідження, спрямоване на визначення психологічних особливостей та чинників професійного самовизначення студентської молоді з особливими освітніми потребами.

У процесі дослідження **використовувались наступні методи:**

- теоретичні: аналіз психологопедагогічної літератури, узагальнення та систематизація отриманих під час теоретичного аналізу результатів.;
- емпіричні психодіагностичні методи: методика вивчення мотивів вибору професії Р. Овчарової; методика вивчення основних мотивів вибору професії Е. Павлютенкова; методика вивчення рівня професійної направленості студентів Т. Дубовицької; методика вивчення смисложиттєвих орієнтацій (СЖО).
- методи обробки та інтерпретації емпіричних.

Дослідження проводилось на базі шкіл міста Умань та Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. У дослідженні взяли участь 120 учнів старших класів та студентів, серед яких були 58 молодих людей з особливими освітніми потребами (ООП).

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні особистісних чинників на різних етапах професійного самовизначення молоді з особливими освітніми потребами (ООП), якими зумовлено вибір професії, розширено наукові уявлення про особистісну готовність студентів з ООП до професійної діяльності, яка є інтегральним утворенням особистості та ґрунтується на стійкій внутрішній професійній мотивації та уявленнями про професійну перспективу.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає у розкритті: ролі особистісних ресурсів осіб з особливими освітніми потребами в професійному та особистісному самовизначенні.

Практичне значення отриманих результатів: результати практичної частини роботи можуть бути застосовані в практиці діяльності різних фахівців психологічних служб, що працюють з людьми з особливими освітніми потребами: практичних психологів, соціальних педагогів, вчителів, керівників в системі освіти щодо сприяння їх професійного самовизначення.

Основні положення та результати кваліфікаційного дослідження були представлені на III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теорія і практика психокорекції особистості, що відбулася 26 жовтня 2023 року на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та XII Всеукраїнській науковій Інтернет-конференції «Актуальні питання психології: теорія, методика, практика», що відбулася 11-12 жовтня 2023 року на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації: матеріали кваліфікаційного дослідження відображено в

збірнику статей студентів факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини у 2023 році.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Список використаних джерел містить 56 найменувань. Основний обсяг кваліфікаційної роботи становить 75 сторінок, загальний обсяг роботи складає 82 сторінки. Робота містить 6 таблиць.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Самовизначення особистості у професійному розвитку

Процес розвитку професійного самовизначення особистості у зв'язку з характером майбутньої професійної діяльності відбувається досить своєрідно, виходячи з особливостей цілої низки внутрішніх і зовнішніх чинників (особистісних і діяльнісних). Він забезпечує досить надійну професійну спрямованість індивіда до конкретних, життєвих і професійних умов, що визначає формування мотивації, професійної та емоційно-вольової сфер, стійких рис особистості, специфічних для конкретних видів діяльності. Вивчення проблеми формування самовизначення особистості у зв'язку з професійною діяльністю, розробка її теоретичних і методологічних підходів і рішень ґрунтуються, насамперед, на досягненнях у галузі організаційної психології, психології особистості, психології праці. Представники різних психологічних напрямів і шкіл основну увагу в своїх дослідженнях зосередили на вивченні структури особистості, різних психічних утворень, з'ясуванні їх функцій, розкритті умов формування різних властивостей особистості і недостатньо звертали увагу на особливості самовизначення майбутніх фахівців. Останнім часом інтерес до вивчення особливостей психічного розвитку в період професійного пошуку помітно зріс, і це, очевидно, виявилось наслідком поглядів на безмежність особистісного розвитку людини або, принаймні, своєрідному продовженні цього процесу в наступні періоди життєвої і тим більше трудової активності. На це положення звертається увага у концепції психічного розвитку, яка була розроблена в працях багатьох психологів. Досить переконливі дані про своєрідне продовження психічного розвитку у процесі професійного

самовизначення особистості отримано на підставі аналізу низки робіт вітчизняних і закордонних авторів, що вивчали структуру інтелекту, загальних і спеціальних здібностей у професіогенезі особистості. Важливою особливістю психічного розвитку дорослої людини є можливість виникнення кризових явищ, пов'язаних з уповільненням або навіть регресією в розвитку. Істотну роль у цьому процесі відіграє рівень домагань особистості і ступінь адекватності самооцінки та самовизначення. Становлення суб'єкта діяльності є наслідком проходження людиною складного шляху свого розвитку від підготовки до входження у світ професій, до освоєння професійної діяльності, адаптації до неї й удосконалення професійної майстерності. На цьому шляху постійно виникають усе нові і нові вимоги до суб'єкта діяльності, до його професійної придатності, і в той же час, рівень придатності, тобто ступінь відповідності особистості цим професійним вимогам, виступає фактором, що детермінує розвиток суб'єкта діяльності. У цьому зв'язку можна стверджувати, що рівень професійного самовизначення в професіогенезі залежить, зокрема, від низки факторів. По-перше, від ступеня адекватності відображення суб'єктом діяльності її об'єкта, тобто того, що суб'єкт намагається пізнати і перетворити в навколишньому світі й у конкретних трудових ситуаціях. По-друге, самовизначення суб'єкта визначається характером професійної мотивації особистості, її спрямованістю, інтересами, установками та ін. По-третє, важливим фактором формування самовизначення є розвиток у суб'єкта індивідуальних способів розв'язання типових життєвих і кризових проблем, уявлень про своє місце в житті і праці, ствердження себе в суспільстві й в уявленні про самого себе, системи самооцінки і самовдосконалення. У цьому полягають індивідуальні можливості суб'єкта з погляду прояву рівня професійного самовизначення і керування (розвитку, корекції) цією властивістю. Таким чином, основним механізмом формування суб'єкта діяльності і досягнення визначеного рівня професійного самовизначення є співставлення психічної організації з вимогами діяльності.

У сучасній психології проблема професійного самовизначення тісно пов'язана з проблемою активності молоді людини в процесі вибору майбутньої професії та розглядається в контексті цілісного життєвого шляху, особистісного та життєвого самовизначення людини як суб'єкта, який вибудовує та реалізує власне буття в оточуючому світі, в якому професійна діяльність визначається як простір самореалізації та самоактуалізації особистості [17, 18, 21-25, 43, 52 та ін.].

Самовизначення особистості визначається як складний процес, особлива взаємодія особистості з самою собою, суспільством, культурою, в ході якого відбувається ціннісний вибір людиною власного життєвого шляху, в тому числі професійного, та прийняття на себе відповідальності за реалізацію цього вибору. Структурними елементами цього процесу є різні види самовизначення – особистісне, соціальне, життєве, професійне тощо. Особистісне самовизначення більш широке поняття, ніж професійне самовизначення. Професійне та особистісне самовизначення мають багато спільного, та у вищих своїх проявах можуть поєднуватися. Однак, ці процеси мають свої відмінності. Науковці вказують на дві принципові відмінності: професійне самовизначення більш конкретне, його простіше означити офіційно (отримати диплом), воно передбачає конкретну діяльність, яка визначається специфічним предметом, умовами, засобами праці, специфікою міжособистісних професійних стосунків, та в більшій мірі залежить від зовнішніх сприятливих умов. Особистісне самовизначення залежить від самої людини, та пов'язане як з проблемою вибору людини, так і з удосконаленням себе в обраній діяльності. Професійне самовизначення є центральною проблемою в дослідженнях становлення особистості як суб'єкта своєї професійної діяльності. Професійне становлення виступає в даних дослідженнях як складова частина цілісного розвитку особистості, як тривалий, динамічний, багаторівневий процес, а професійне самовизначення як найбільш значущий компонент процесу становлення особистості професіонала.

В концепції професійного розвитку А. Маслоу, центральним поняттям є самоактуалізація – прагнення людини до самовдосконалення та реалізації себе в значущій діяльності.

Більшість науковців стверджують, що професійне самовизначення не можна зводити до вибору професії і розглядають професійне самовизначення як процес, який здійснюється на двох взаємопов'язаних, але різних рівнях: гностичному (у формі перебудови свідомості) та практичному (у формі реальних змін соціального статусу). Професійне самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору професії та не закінчується професійною підготовкою з обраної спеціальності, а продовжується на протязі всього професійного життя. Існує нерозривний зв'язок професійного самовизначення із самореалізацією людини в різних сферах життя, що дозволяє визначати його як процес розвитку особистості – суб'єкта праці, поєднання її із суспільством, цивілізацією та культурою. У професійній діяльності особистісні зміни відбуваються особливо інтенсивно, оскільки вона акцентує на собі основну активність суб'єкта. Професійне самовизначення – це не лише вибір конкретної професії, а й часто вибір всього життя. Тому, професійне самовизначення особистості повинно розглядатися не «в егоїстичному смислі», а як пристосування до суспільства, до цивілізації, до культури.

Дослідники розглядають професійне самовизначення як один із стрижневих компонентів професіоналізму особистості, та визначають його як неперервний, динамічний процес, що характеризує весь шлях становлення професіонала. Професійне зростання людини відбувається в процесі постійного набуття нею більш високо рівня оцінки себе як фахівця, що дає їй можливість самовизначитися та самореалізуватися по-новому. У цьому сенсі динаміка професійного самовизначення вбачається у зміні ставлення до себе, в зміні критеріїв самооцінювання, в творчому підході до свого життя. Саме у цьому випадку людина стає справжнім суб'єктом самовизначення, реалізує власні життєві смисли.

Одним із важливих критеріїв продуктивності професійного становлення особистості є її здатність знаходити особистісний смисл в професійній діяльності, уміння самостійно проектувати, творити своє професійне життя, відповідально приймати рішення стосовно вибору професії, фаху та місця роботи. Ядром професійного самовизначення – є усвідомлений вибір професії з урахуванням своїх особливостей та можливостей, вимог професійної діяльності та соціально- економічних умов. Професійне самовизначення здійснюється протягом всього професійного життя людини, оскільки особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття та самостверджується в професії.

Професійне самовизначення особистості визначається соціально- економічними умовами, міжособистісними відносинами в професійному колективі, професійним розвитком, віковими і професійними кризами. Проте, провідне значення в професійному самовизначенні належить самій особистості, її активності, відповідальності за своє становлення, оскільки професійне самовизначення є важливим чинником самореалізації особистості в конкретній професії й у культурі загалом. Постійний пошук свого місця у світі професій дозволяє особистості знайти сферу діяльності для повної самореалізації. Професійне самовизначення є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її потребою в самореалізації та самоактуалізації (Зеєр).

Науковці вказують на динамічність професійного самовизначення та його тривалість впродовж всього професійного життя особистості. Розвиваючи точку зору динамічності процесу професійного самовизначення особистості, можна виділити етапи професійного самовизначення які людина проходить протягом свого життя: допрофесійний, професійно-освітній, професійний, після професійний. Також, слід зазначити, що в системі професійної орієнтації та професійному самовизначенні необхідно враховувати трансформацію установок та цінностей особистості впродовж життя, психофізіологічні характеристики, з точки зору їх відповідності

вимогам професії, та рекомендує формувати загальнотрудові навички та якості.

У контексті розвитку самосвідомості та розгортання суб'єктності, професійне самовизначення передбачає здатність людини будувати життєві плани, перспективи, реалізація яких залежить від життєвих цілей, цінностей, смислів, формування ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця. Для професійного становлення характерний пошук суб'єктом особистісної та професійної ідентичності. Виокремлюють чотири типи ідентифікації особистості з професією. У першому типі – професія розглядається як цікаве життєве заняття та обирається на основі відповідності особистісних характеристик суб'єкта. При вдалому професійному виборі професійне життя зводиться до простого функціонування в рамках професії, при невдалому – неминучі зміна професії та пошук нової. В другому варіанті – при виборі професії суб'єкт орієнтується, частіше, на можливість руху в професії. Особистісна активність направляється на реалізацію об'єктивних вимог професійної діяльності, ніж на розвиток здібностей. Життєва перспектива постає як кар'єра. У третьому типі – професія сприймається як спосіб актуалізації, розвитку, вдосконалення здібностей та якостей особисті. Професію, яку обирає людина визначається змістом особистісного потенціалу, а життєва перспектива полягає у розвитку цього потенціалу. Четвертий тип професійної ідентифікації пов'язаний із ставленням до професії як до способу самовираження та творчості. Основою професійного самовизначення є здатність до творчості, а перспективою – можливість творчого самовираження.

Отже, професійне самовизначення у контексті цілісного життя особистості може розглядатися як проблема духовна або соціально-психологічна. Духовна сторона проблеми полягає в актах вибору, самопізнання й виявлення свого призначення, які є головними рушійними силами, що спрямовують розвиток особистості й визначають її долю. Психологічна ж сторона самовизначення висвітлюється через складний

комплекс відчуттів людини, особливості сприймання нею дійсності й системи відносин, які формуються в індивідуальному досвіді особистості й істотно впливають на її стосунки, дії, вчинки та рішення. Соціально-психологічна сторона проблеми професійного самовизначення особистості виявляється на думку Курбатової А.О. в потребі визначення свого місця в людській діяльності і людських стосунках.

Процес професійного самовизначення – це дії людини направлені на самоаналіз, самопізнання та самооцінку власних здібностей, ціннісних орієнтацій, розуміння ступеня відповідності особистісних особливостей вимогам професії, та саморозвиток необхідних здібностей, якостей у відповідності з обраною професією, власних устремлінь. Відповідно змістом активного самовизначення виступають процеси самопізнання, самооцінювання та саморозвиток. О. Вітківська у структурі професійного самовизначення виділяє три головні компоненти: проблему самореалізації, проблему вибору і проблему адаптації. Розв'язання проблеми самореалізації здійснюється особистістю шляхом самопізнання і саморозуміння, усвідомлення своєї «реалізаційної спрямованості» і проектування її на сфери професійної діяльності. Свідомий вибір професії і напрямку свого подальшого життя здійснюється особистістю самостійно у результаті формування ціннісної вихідної позиції і розв'язання мотиваційних протиріч. Адаптивний аспект проблеми професійного самовизначення полягає у процесах узгодження всіх елементів індивідуальної профорієнтаційної ситуації: ціннісно-сміслової структури особистості, її здібностей і потреб, актуальних процесів її розвитку, обставин і ситуації, які охоплюють як соціальне середовище у цілому, так і існуючу професійну структуру.

О. Борисовою обґрунтовано елементи структури професійного самовизначення:

1. Мотиваційна сфера особистості. Мотиви особистості є основною спонукальною силою вибору професії, прагнення до високих досягнень у ній і професійного самовизначення в цілому.

2. Професійні здібності. Оволодіння майстерністю передбачає розвиток знань, умінь і навичок, які формуються на основі здібностей, якими володіє індивід на момент початку трудової діяльності. Здібності, розвиваючись у діяльності, утворюють комплекси професійно важливих якостей, забезпечуючи подальше просування в досягненні майстерності.

3. Індивідуально-типологічні особливості людини. У професії можна умовно виділити дві сторони: змістову і динамічну. Перша визначається набором відповідних завдань, цілей діяльності, необхідних знань, умінь і навичок, що пред'являє специфічні вимоги до розвитку психічних, особистісних особливостей людини. Динамічна сторона проявляється в тому, що будь-яка робота вимагає певної швидкості, темпу її виконання, вміння переключатися з одного типу завдань на інший, концентрації уваги, емоційної завадостійкості.

4. Хід професійного самовизначення, який спрямовується різними компонентами самосвідомості особистості. Адекватні знання про себе, власні можливості, здібності, ціннісні орієнтації дозволяють вибирати найбільш відповідні сфери діяльності. Досягнуті в професії успіхи чи невдачі, з якими людина стикається під час професійної діяльності, у свою чергу, коригують уявлення людини про себе, впливають на самооцінку, рівень домагань і самосвідомість в цілому.

5. Соціальний статус людини – міжособистісні стосунки, які формуються в професійному колективі, багато в чому визначають хід професійної адаптації людини, формування її соціального статусу.

Потреба в самовизначенні (особистісному, професійному) є однією з нагальних в юнацькому віці. Випускник школи займає активну позицію у виборі професії, в професійному навчанні, в побудові власної професійної кар'єри, через реалізацію інтелектуального та особистісного потенціалу. Проте, система ціннісних орієнтацій є повністю сформованими лише у третини старшокласників, у третини з них вона тільки починає формуватись, а третина старшокласників ще не усвідомлює свою життєву позицію, не

визначилася щодо свого особистого ставлення до цінностей оточуючого світу [44]. Разом з тим, у цей період людина має зробити один із найвідповідальніших особистісних виборів у своєму житті - вибір майбутньої професії.

Професійне самовизначення є провідною потребою особистості в юнацькому віці, на який припадає навчання у вищому навчальному закладі, та має беззаперечний вплив на особистісну динаміку, стимулює реалізацію значущих потреб цієї онтогенетичної фази розвитку: прагнення знайти своє місце в житті, пізнати власне «Я», усвідомити свою індивідуальність, неповторність, визначити свій майбутній життєвий шлях, оволодіти професією.

Студенти випробовують себе в різноманітних сферах життя, видах діяльності, в тому числі і професійній, формуючи особистісну ідентичність.

Професійне самовизначення у юнацькому віці є цілісним, інтегративним процесом, в якому усвідомлюються, утверджуються і починають реалізовуватися основні життєві цінності людини, конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення. Вибір майбутньої професійної діяльності є визначальним фактором подальшого розвитку особистості, визначенням умов, засобів реалізації особистісних рис і здібностей, соціального середовища для втілення життєвих планів, смислу і цінностей [17].

Результати багатьох досліджень стосовно професійних виборів старшокласників свідчать, про те, що вибір професії обумовлюється великою кількістю факторів [8, 12, 17,18]. Основними тенденціями останніх років в орієнтаціях при виборі професії є популярність професії, престиж, високий зарібок, незалежність, приводять до зміни не тільки соціально-економічних чинників вибору професії, але й до трансформації мотиваційно-ціннісного ставлення до професійного самовизначення.

1.2. Професійне самовизначення молоді з особливими освітніми потребами

Особливою є проблема професійного самовизначення, професійної орієнтації молоді з особливими освітніми потребами. Вона вимагає наукового переосмислення. Професійне самовизначення особистості впливає на все подальше її життя, визначає успішність її самореалізації, соціалізації, кар'єрного та професійного зростання. Тому, очевидно, що особистісне і професійне самовизначення взаємозумовлюють і взаємопосилюють одне одного.

На думку Симанюк у найбільш загальному змісті, професійне самовизначення – це визначення людиною свого місця в світі професій, усвідомлений вибір професії та знаходження особистісного смислу в професійній діяльності. Воно на думку Вітківської є цілісним, інтегративним процесом, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення.

Професійне самовизначення старшокласників та студентів та їх однолітків з особливими освітніми потребами має багато спільного, оскільки, згідно сучасних поглядів на психологію особистості, хронічні соматичні захворювання не можуть розглядатися як такі, що однозначно детермінують особистісні проблеми, специфіку адаптації та саморозвитку особистості. У однакових умовах, які надаються людям з обмеженими фізичними можливостями, одні намагаються реалізувати себе в професії, захопленнях, ведуть активний спосіб життя, а інші зачиняються у внутрішньому світі, відмовляються від отримання професійної освіти та можливості працевлаштування. Адже, одні й ті ж самі фізичні й соматичні особливості можуть по-різному пов'язуватись з особистістю, вбудовуватися в структуру її життєдіяльності, крім того, і сама людина може по-різному ставитися до хвороби, інвалідності [43].

Разом з тим, необхідно проаналізувати *специфіку професійного самовизначення*, яка обумовлена необхідністю врахування особливостей здоров'я, характеру фізичних або сенсорних порушень, особливостей ставлень до сприйняття фізичних обмежень самою людиною.

Професійне самовизначення осіб з особливими освітніми потребами розуміють як довготривалий процес пошуку та знаходження особистісного смислу в обраній професії, професійній діяльності; формування готовності усвідомлено та самостійно визначати, планувати та реалізувати професійну кар'єру, враховуючи наявні соціальні та життєві умови, медико- фізіологічну специфіку, особливості системи ставлень осіб з ООП, специфіку захворювання та його наслідки.

Особливо гостро проблема професійного самовизначення таких старшокласників та студентів, постає на етапі оптації. Їм необхідно визначитися не тільки з вибором професії, а й з маршрутом професійної освіти. Оскільки, вибір професійного навчального закладу має відповідати вимогам архітектурної доступності, враховувати особливості розвитку, рівень знань та підготовки, наявність ресурсів розвитку у відповідності з програмами вищої освіти. Практика засвідчує, що у старшокласників з Особливими освітніми потребами, рівень знань, наявність здібностей до розвитку, мотивація до навчання (високий рівень якої, дозволяє долати труднощі, пов'язані з навчання у вищій школі), раціональне професійне самовизначення рідко знаходяться у єдності. У більшості випадків самостійний вибір професії, прийняття рішення щодо вибору навчального закладу старшокласниками з ООП носить характер стихійного процесу. Це пов'язано, зокрема, з низьким рівнем рефлексії самовизначення свого місця в житті, самооцінкою власних можливостей, усвідомленістю необхідності вибору, професійною та соціальною відповідальністю за вибір професії; незнанням вимог професій до людини; небажанням приймати поради дорослих; ігноруванням профорієнтаційних можливостей тощо. Внаслідок цього, відбувається відхилення в професійному виборі, та процес

професійного самовизначення набуває стихійного характеру, що впливає на його подальший розвиток. Для подолання зазначених бар'єрів постає необхідність створення доуніверситетської підготовки старшокласників з особливими освітніми потребами.

Під професійним самовизначенням осіб з особливими освітніми потребами розуміється активна свідомо цілеспрямована діяльність особистості, по визначенню власних профорієнтаційних можливостей, пошуку та вибору сфери майбутньої діяльності, самореабілітації, самокорекції, самокомпенсації власних можливостей в процесі реалізації професійних життєвих планів з врахуванням обмежень свого здоров'я. Автор акцентує увагу на ролі особистісного фактора процесу професійного самовизначення старшокласників і студентів з особливими освітніми потребами (ООП), оскільки в ситуації вибору професії особливого значення набуває особистісне усвідомлення та оцінка стану власного здоров'я, можливостей, здібностей у виборі адекватного професійного шляху та форм професійної освіти. Сутністю професійного самовизначення осіб з ООП є необхідність розуміння особливої природи процесу взаємодії з оточуючим середовищем з метою інтеграції з ним, в тому числі в аспекті професійного самовизначення.

Численні дослідження дають можливість виділити особливості професійного самовизначення студентів з ООП:

- низька готовність до професійного вибору у поєднанні із завищеною самооцінкою, яка найчастіше проявляється в недооцінці тяжкості фізичних, сенсорних порушень та адекватності вибору професії;
- професійне самовизначення характеризується фрагментарністю, неповнотою уявлень, низьким рівнем учбової та професійної мотивації;
- відсутність свідомого вибору, збідненістю уявлень про світ професій та відсутність можливостей зробити соціально та економічно обґрунтований вибір;
- фантазійне, неадекватне ставлення до життєвих реалій та

цінностей, невміння планувати життєві та професійні перспективи.

Метою професійного самовизначення такої категорії молоді є системне формування у них внутрішньої готовності до самостійного та усвідомленого планування, корегування та реалізації перспективи свого розвитку (професійного, життєвого та особистісного).

Професійне самовизначення молоді з ООП насичене факторами ризику та значно відрізняється від професійного самовизначення їх однолітків. Серед таких ризиків автор зазначає: ризик деструкції етапів професійного самовизначення, ризик обмеженості у виборі професії, ризик негативних очікувань, ризик внутрішніх протиріч.

Професійне самовизначення виходить за межі ринку праці оскільки передбачає не тільки вибір професії, як можливість знаходження свого місця в соціально-професійній сфері, а й стиль власного життя, уявлення та образ майбутнього, індивідуальний кар'єрний маршрут, можливість самореалізації. Тому, процес професійного самовизначення передбачає врахування людиною низки зовнішніх та внутрішніх факторів які впливають на її вибір. Так, наприклад, в процесі дослідження психологічних факторів професійного самовизначення студентів з порушеннями опорно-рухового апарату, дослідники виявили наступні типи поведінки в ситуації професійного вибору, які базуються на взаємодії об'єктивних та суб'єктивних факторів вибору професії осіб з ООП:

- гармонійний (людина не потребує організації спеціальних умов професійного самовизначення та не залежить від них);
- тип орієнтований на спілкування;
- тип здатний ефективно виконувати окремі завдання професійної діяльності;
- тип, який реалізується в захопленнях;
- раціональний тип;
- тип, який уникає вирішення проблем;
- цілеспрямований тип;

- тип, який не бажає працювати;
- пасивний тип, той що пристосовується;
- нестійкий, обумовлений погіршенням стану здоров'я;
- невпевнений, пасивний, представлений сам собі;
- неадекватний тип;
- тривожний тип;
- тип, визначений сімейним статусом (адаптивний, врівноважений, конфліктний).

Активна поведінка осіб з ООП, в ситуації професійного самовизначення, обумовлена об'єктивними та суб'єктивними факторами, які можуть виступати в якості обмежень вибору професії. Серед об'єктивних факторів визначальними є:

- вплив сім'ї (підтримка інтересів батьками, орієнтація сім'ї на духовні цінності, інтелектуальний розвиток, відкритість сім'ї для спілкування, можливості сім'ї працевлаштувати майбутнього фахівця);
- розвинуті здібності до певної праці; реалізація себе в захопленнях, справі; стан здоров'я;
- навчальні заклади налаштовані для навчання студентів з ООП та спеціальності, які відповідають показанням.

Серед суб'єктивних факторів важливими є: інтерес до професій, установка на працю, високий рівень домагань, бажання займатися улюбленою справою, значущість цінності «цікава робота», позитивне самоставлення, усвідомлення власних можливостей, здібностей, бажань; устремління компенсувати нереалізовані потреби (в спілкуванні, незалежності тощо); бажання довести власну спроможність.

У студентів з ООП існує додатковий фактор – наявність об'єктивно існуючого фізичного обмеження, яке ускладнює професійне самовизначення. В умовах обмеженого вибору професії такі молоді люди більш цілеспрямовані на кінцевий результат – оволодіння певною професією та працевлаштування за фахом. Тоді як, оволодіння професійними знаннями,

уміннями та навичками виступають засобами досягнення кінцевої мети—працевлаштування.

У професійному самовизначенні старшокласників та студентів з ООП Н. Романович виділяє два рівні: інваріантний та варіативний. Метою інваріантного рівня є формування базової готовності абітурієнтів та студентів з ООП до професійного самовизначення (незалежно від нозології та ступеня обмеженості функцій організму). Інваріантний рівень включає:

- усвідомлення свого особливого статусу та обмежень профорієнтаційних можливостей;
- усвідомлення необхідності в оптимальному професійному виборі;
- пошук шляхів професійного самовизначення; уточнення професійного вибору (адекватний, хибний).

Метою варіативного рівня є формування диференційованої готовності абітурієнтів та студентів з ООП до професійного самовизначення з урахуванням виду та ступеня обмежень функцій організму. Він включає:

- визначення своїх індивідуальних можливостей та здібностей;
- корекцію професійного вибору з урахуванням диференціації захворювання;
- підготовку особистісного плану професійного самовизначення, раціональний професійний вибір.

Формування диференційованої готовності забезпечує диференційований підхід до професійного самовизначення в залежності від виду та ступеня фізичних обмежень, стану фізичної працездатності та її відповідності вимогам різних професій; від стану емоційно-вольової, сенсорної, інтелектуальної сфери, розвитку мовлення та комунікативних навичок, значущих для професійної діяльності; характеру змін психологічного та соціально-психологічного статусу, пов'язаних з захворюванням, травмою. Послідовне формування базової та диференціальної готовності до професійного самовизначення здійснюється в процесі профорієнтаційної роботи зі старшокласниками та студентами з

ООП.

Отже, професійне самовизначення є досить складним процесом та виступає не як певний акт або етап професійного становлення, а як його сутнісна основа, як своєрідний механізм.

Професійне самовизначення потребує високого рівня усвідомлення власних інтересів, здібностей, особистісних особливостей, цілей; передбачає вибір оптантом професії або послідовності професійних виборів які мають бути значущими для оптанта, пов'язана з ціллю та смислом його життя. Проблема професійного самовизначення вирішується у зв'язку з проблемою взаємодії та ставлень людини з оточуючим світом, самими собою, іншими, та в значній мірі, визначають самоцінність особистості, здатність реалізувати себе в різних сферах життєдіяльності. Характер та спрямованість професійного самовизначення визначається тим, як воно співвідноситься зі змістом особистісного самовизначення.

1.3. Мотивація вибору професії як передумова професійного самовизначення молоді

Важливим етапом у життєвому і професійному становленні людини є вибір професії. Його обґрунтованість надає можливість максимально використати всі ресурси ситуації – індивідуальні, суспільні, ситуативні, які надають професійному самовизначенню сенсу на рівні не тільки виживання, а й забезпечення комфортних умов життя, можливості для самореалізації та самоактуалізації особистості. Однак, соціально-економічна ситуація сьогодення не завжди дає змогу молодій людині об'єктивно оцінити власні можливості та здібності, висуваючи на перший план питання престижності та достатку, які, на думку майбутнього фахівця, визначають його місце у суспільній ієрархії. Тому не завжди обґрунтований та аргументований вибір професії, спотворення його мотиваційної складової зумовлюють труднощі

професійної адаптації. Саме тому розуміння сутнісних особливостей чинників професійного вибору має прикладне значення для забезпечення адекватності психологічної допомоги і на етапі оптації, і у процесі всього професійного життя людини. Відповідно до моделі професійної мотивації студентів у ЗВО, розробленої Курбатовою А.О., професійну мотивацію студентів з ООП формують наступні компоненти: мотивація навчання, професійна самореалізація, обмеження у здоров'ї, потреби, оцінка своїх можливостей, вибір професії, особистісні якості, цілі, цінності та смисли.

Так, професійне самовизначення є частиною загального процесу самовизначення особистості, та тісно пов'язано з її соціалізацією. У основі його успішності ми виділили низку чинників, як власне психологічного, так і соціального характеру. Аналізуючи ситуацію вибору професії, важливо зрозуміти, як об'єктивні передумови вибору трансформуються в особистісно значущі й активні спонукання, що спрямовують професійну діяльність.

Професійний вибір – це системний процес, детермінований сукупністю взаємопов'язаних, але якісно відмінних чинників: зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (психологічних), які включають в себе мотиваційно-ціннісні характеристики особистості, потреби, інтереси, а також особистісні особливості, суб'єктивні образи самого себе й обраної професії, та визначається і відіграють визначальну роль щодо перших двох.

Зовнішні (соціально-економічні, соціально-психологічні чинники) найбільш детально досліджені представниками соціологічного та профорієнтаційного напрямку професійного самовизначення. В дослідженнях науковців цих напрямків виділені наступні чинники, що обумовлюють формування готовності до професійного самовизначення [34]:

1. Соціальні чинники макро- і мікрорівнів. До чинників макрорівня відносять соціальну структуру суспільства, механізми соціальної стратифікації в суспільстві та роль освіти у цих механізмах. Чинники мікрорівня визначаються соціальним становищем та освітою батьків, культурно-освітнім та професійним рівнем сім'ї, расовою й етнічною

належністю, успішністю навчання в школі, членством в формальних та неформальних групах.

2. За характером дії на суб'єкта професійного самовизначення виділяють чинники суб'єктивні і об'єктивні. Дія об'єктивних чинників однаково проявляється в однорідних групах (етап навчання і професійна спрямованість). Суб'єктивні чинники відображаються в особистісних характеристиках старшокласників (вік в якому відбувається вибір професії, розвиток самосвідомості, свідомості, цілеспрямованості дій); соціально-психологічні чинники, пов'язані з індивідуалізованим впливом оточення (вплив близького оточення - сім'ї, друзів, вчителів).

3. Види чинників на основі профорієнтаційної роботи: внутрішні (особистісні): мотивація, задатки, рівень підготовки, соціально-демографічні характеристики; зовнішні, чинники безпосереднього впливу на особистість і її професійне самовизначення: соціальні групи – сім'я, родичі, друзі, представники професій; засоби масової інформації; громадські установи (школа, позашкільні навчальні заклади, дитячі організації); професійні навчальні заклади (заходи з профорієнтації вишів, профтехучилищ та ін.); інформація служб зайнятості, екскурсії на підприємства; загальна ситуація професійного самовизначення: потреба регіону в кадрах, соціально-економічна ситуація, структура виробництва, наявність робочих місць, демографічна ситуація.

На професійне самовизначення значний вплив мають існуюча система розподілу праці, яка залежить від рівня та характеру розвитку виробничих сил; стереотипи сприйняття та упереджене ставлення до певних професій.

Соціальні чинники професійного самовизначення відображають об'єктивну ситуацію, в якій відбувається становлення професійної самосвідомості людини. Сукупність цих чинників, яка відображається в суспільній та індивідуальній свідомості, та впливає на вибір професії людини.

Виділяють соціальні чинники вибору професії особистістю (соціально-

економічні, соціально-психологічні), сукупність яких складає конкретну соціально-економічну ситуацію самовизначення особистості в професії:

1. Престиж професії визначає її привабливість для молоді та складається на основі реального положення представників даної професії в суспільстві. Оцінка людиною престижності професії є вагомим чинником конкуренції на ринку праці, зумовлює притаманні йому дисбаланси, зокрема дисбаланс із ринком освітніх послуг. Розуміння престижності професії пов'язані із якістю професійного планування людиною. На престиж професії впливають інтелектуальний зміст та творча сутність, перспективність вдосконалення освіти, саморозвиток, кваліфікація, матеріальне забезпечення, санітарно-гігієнічні та соціально-психологічні умови, де спеціаліст виконує свої функції. Високий престиж професії робить її найбільш привабливою в свідомості молоді та мотивує професійний вибір.

2. Затребуваність професії на ринку праці – це характеристика яка детермінує та гарантує наявність робочих місць та посад в тій чи іншій професії в майбутньому, та можливість працевлаштування за обраною спеціальністю.

3. Зміст професійної діяльності або предмет праці – також, значно впливає на професійне самовизначення.

4. Наявність або відсутність можливості вступу в обраний заклад вищої освіти (наявність чи відсутність необхідного рівня знань, успішність складання вступних іспитів, умови вступу, конкурс на спеціальності тощо).

Деякі автори наголошують на значущість впливу сім'ї на професійний вибір, як соціально- психологічний чинник вибору професії. Зокрема, вони наголошують на соціальному статусі батьківської сім'ї (освітній рівень батьків, їх соціально-економічний статус є вихідними умовами для професійного самовизначення людини); спадкоємність праці (професійні сімейні традиції визначають професійний вибір в ситуації, коли батьки та/або інші діти обрали саме цю професію. Відповідно молода людина в своєму професійному виборі орієнтується на внутрішньосімейні норми).

В ситуації професійного вибору значущим чинником є матеріальні,

економічні залежності людини. Сьогодні на систему цінностей, вибір типу життєвої та професійної кар'єри, бажаності або доступності того чи іншого статусу став впливати сильний і універсальний регулятор – зміна соціальних умов, а саме, в значному ступені погіршення матеріальних умов. Саме цей фактор посідає перше місце, зумовлює основу людського існування – акцент на матеріальних стимулах. Молодь все більшого значення надає умовам життя, що можливо зрозуміти, враховуючи рівень статків та комфорту. Цими мірками оцінюється і майбутня професія.

К. Варнавських зазначає, що головними мотивами професійного самовизначення сучасної молоді є висока заробітна плата та стабільність. Мало цікавить випускників можливість розкриття і застосування своїх здібностей, результати роботи. Існує дисбаланс між професійними намірами молоді і попитом на ринку праці (практично вона не обирає класичних професій у промисловості, будівництві, сільському господарстві, сфері культури).

Важливою є проблема професійних уявлень як системи понять, знань про конкретну професію, що склалася в процесі міжособистісної комунікації. Такі уявлення виконують наступні функції: функцію пізнання професійного світу (його роль аналогічна ролі звичайних категорій, шляхом яких індивід описує, класифікує, пояснює події); спосіб опосередкування поведінки (сприяє спрямуванню комунікації у групі, визначає цінності, що регулюють поведінку); засіб адаптації подій, що відбуваються, до вже наявних, тобто сприяють збереженню картини світу, що склалася.

Разом з тим варто відзначити слабку поінформованість молоді зі світом професій. Найпопулярнішими для молоді є професії переважно інтелектуальної праці, які вимагають вищої освіти (юрист, економіст, програміст, перекладач, лікар, інженер, вчитель). Певну популярність мають професії, за якими можна працювати в багатьох галузях господарства (бухгалтер, кухар, водій та ін). Така обмеженість професійного світогляду молодих людей пояснюється тим, що різні ланки суспільного життя не

ведуть проводять належної роботи з професійної інформації.

Дослідження психологічних чинників професійного самовизначення особистості передбачає, перш за все, аналіз впливу особистісних детермінант на процес пошуку себе в соціально-професійній діяльності. Пошук, у найбільш загальному вигляді, можна розглядати як діяльність по творенню самого себе. Це передбачає визначення рушійних сил активності суб'єкта – його потреб, мотивів, цілей, цінностей, а також реальних дій людини. У цьому сенсі важливими є професійні здібності, якості особистості та різноманітні компоненти спрямованості особисті, які впливають на динаміку процесу професійного самовизначення: потреба в професійному самовизначенні, навчальні і професійні інтереси та схильності, переконання, установки, а, також, більш загальні особливості спрямованості особистості, які обумовлюють схильність до певної професії.

Сформованість мотиваційно-ціннісної сфери, наявність розвинутих інтересів, настанов, ціннісних орієнтацій, цілей, достатній рівень розвитку самосвідомості є основними особистісними чинниками вибору професії (Л. Сердюк).

Діяльність людини по самовизначенню та самореалізації себе в професії є важливою сферою її соціальної активності та спонукається і регулюється складною системою мотивів, у тому числі потреб, інтересів, установок, ціннісних орієнтацій, ідеалів, цілей тощо, в результаті чого формується мотиваційна тенденція, спрямованість на певний вид професійної діяльності. У конкретній ситуації вибору професії актуалізуються певні мотиви. Тому, будь яка професійна діяльність є полімотивованою [43]. У зв'язку з цим слід говорити, про домінуючі мотиваційні тенденції особистості, які лежать в основі переважаючих стратегій поведінки в процесі професійного вибору.

Під мотивами майбутньої професійної діяльності розуміється усвідомлення предметів актуальних потреб особистості, які задовольняються за допомогою виконання навчальних завдань і спонукають до засвоєння змісту

майбутньої професійної діяльності (отримання вищої освіти, саморозвитку, самопізнання, професійного розвитку, підвищення соціального статусу і т.д.). Разом з тим, очевидно, що реальна навчально-професійна діяльність студентів значною мірою спонукається зовнішніми мотивуючими факторами, відносно яких ціль навчального процесу є простим засобом або умовою їх досягнення. Зокрема, орієнтація на оцінку та інші форми заохочення і покарання, статусні моменти, різні фактори зацікавленості, що не стосуються самого процесу навчання.

Для пояснення градації мотивації вибору професії потрібно звертатися до вивчення впливу мотиваційних факторів, які визначають внутрішню бажаність чи розумну необхідність даного вибору. Зокрема, вони виділяють внутрішні фактори, до яких відносять:

- власне професійні фактори (предмет праці, процес праці, результат праці),
- умови праці (соціальні, організаційні, територіально-географічні, фізичні),
- можливості, що надаються професійною сферою для реалізації позапрофесійної мети (спілкування, психічний розвиток, збереження та зміцнення здоров'я, відпочинок і розваги, отримання матеріальних благ, досягнення бажаного соціального статусу, суспільна робота тощо).

До зовнішніх мотиваційних факторів відносять:

- фактори тиску (вимоги об'єктивного характеру, рекомендації, поради),
- фактори притягування-відштовхування (приклади, звичні еталони "соціальної престижності"),
- фактори інерції (звичні заняття, стереотипи наявних соціальних ролей).

На думку Д. Грищенко, на етапі вибору тієї або іншої професії в структурі особистості формується певний мотиваційний конструкт, до якого входять як усвідомлювані мотиваційні чинники, так і неусвідомлювані. Аналіз його структурних елементів може пояснити спонукальні причини вибору тієї або іншої професії, а також побачити перспективний шлях як

особистісного, так і професійного розвитку суб'єкта (Грищенко).

Не викликає сумнівів положення про те, що внутрішня мотивація професійного самовизначення є найбільш природною і призводить до найкращих результатів у процесі навчання. Варто вказати на конкретні види потреб які лежать в основі мотивів професійного самовизначення. Одна з таких потреб – це потреба в професії, яка включає в себе потребу в професійній діяльності як джерело матеріального статку та засобів існування, потребу в професійному спілкуванні, включеності в професійне середовище, приналежності до професійної спільноти, потребу в професійних досягненнях, успіхах, в побудові кар'єри, потребу в професії як певній соціально-статусної позиції, потребу в професійних знаннях, вдосконаленні в професійній діяльності, потребу в творчості та самореалізації в професії.

Найбільш значущим та складним мотивом вибору професії, спеціальності, закладу освіти є інтерес до професії. Він розглядається як вольовий імпульс, який скеровує дії людини, виступає як намір, свідомо поставлена мета [16].

За спрямованістю на діяльність виділяють наступні види інтересів: безпосередні (спрямовані на зміст самої діяльності, обраної професії) та опосередковані (спрямовані на атрибути професії – престиж, високий рівень заробітної платні, побудова кар'єри тощо).

Інтереси, також, можна розглядати як основу системи ціннісних орієнтацій людини – особливі психологічні утворення, які складають ієрархічну систему й існують в структурі особистості тільки в якості її елементів. Неможливо уявити орієнтацію особистості на ту чи іншу цінність як ізольоване утворення, не включене в систему, що не враховує її пріоритетність, суб'єктивну важливість щодо інших цінностей. Ціннісні орієнтації, що визначають професійні та життєві цілі людини, виражають відповідно те, що є для неї найбільш важливим і має певний особистісний смисл.

Цінності відіграють важливу роль у формуванні особистості та

виконують, при цьому, дві основні функції, вони дозволяють зайняти певну позицію, знайти точку зору, дати оцінку та мотивують діяльність і поведінку, оскільки орієнтація людини в оточуючому світі і наміри до досягнення окремих цілей співвідносяться з цінностями, включеними в структуру особистості.

У ситуації професійного вибору особистість спирається на систему сформованих у неї ціннісних орієнтацій. Професійний вибір особистості, як правило, визначається системою життєвих цінностей (смыслами та особистісно значущими життєвими цілями); значущістю професійної діяльності, як цінності в ієрархії життєвих цілей особистості; змістом професійних цінностей (цілі, які людина прагне досягти в професійній діяльності та засоби їх досягнення) та їх ієрархією. Професія, як цінність, передбачає значущість для особистості: змісту її професійної діяльності, досягнення успіху в професії, професійного зростання та побудови кар'єри, реалізації власного потенціалу в сфері професійної діяльності. Цінність професії може розглядатися особистістю в двох аспектах: матеріальному та постматеріальному. При переважанні у особистості матеріальних цінностей професія виступає як засіб досягнення матеріального статку, соціального престижу тощо. Для суб'єктів орієнтованих на постматеріальну ціннісну систему, більш значущими є професійні цінності: самореалізація в професії, ініціативність, відповідальність та творчість в професійній діяльності.

Початком свідомого смисложиттєвого самовизначення більшість дослідників вважає юнацький вік (Л. Божович, К. Кон, Л. Кравчук, Е. Еріксон та інші). Смисложиттєва проблематика в цей період представлена формуванням смисложиттєвих орієнтацій, що є ключовими цінностями, домінують саме на цьому етапі життя і акумулюють значущі тенденції вибору напрямків самореалізації особистості.

Смисложиттєва проблематика в період ранньої юності представлена смисложиттєвими орієнтаціями, що включаються у формування цілісного світогляду, становлення особистісної незалежності, пошуку свого

індивідуального місця у житті. Таким чином, ціннісні та цільові аспекти структури смисложиттєвих орієнтацій забезпечують спрямованість молоді на вибір основних сфер самореалізації, що виявляється не лише у внутрішньо-психологічному самопректуванні, самовизначенні, а й у життєво-практичному включенні й проявляється у виборі професії та подальшій професійній самореалізації. Смыслові аспекти смисложиттєвих орієнтацій забезпечують знаходження особистісного смислу професійної діяльності, в яку включається молода людина обираючи професію, та осягнення смислу бажаного професійного майбутнього. Тому, домінуючою лінією самореалізації в цьому віковому періоді постає оволодіння обраним фахом та подальше професійне самовизначення й самореалізація. У цьому контексті смисложиттєва проблематика тісно пов'язується з професійним становленням, яке визначає акценти основних життєвих прагнень молодої людини [43].

Серед питань, що стосуються пізнання мотивації людини, надзвичайно важливим є вивчення власне індивідуально-смыслових характеристик детермінації діяльності, зокрема професійного вибору.

Розкриття змісту смыслового аспекту мотивації неможливе без аналізу його психічних утворень, специфіка яких полягає в тому, що вони є особистісними характеристиками, на відміну від індивідуальних – зовнішньо нормативних.

Одним з найважливіших чинників вибору професії та діяльності особистості є життєві цілі. Згідно з теорією постановки цілей Дж. Локка, яка описує вплив свідомо поставлених людиною цілей на процес та результат її діяльності, цілі, яких намагається досягти людина, спрямовують та мотивують зусилля для їхньої реалізації. Важливу роль віддалених, тобто перспективних цілей, відзначав ще К. Левін. Цілі, які ставить перед собою людина, її наміри, є своєрідними потребами («квазіпотребами») (Левін).

Від того, наскільки ясні, чіткі, складні та значимі цілі ставить особистість, залежить результат діяльності. Таким чином, зміст

психологічного майбутнього людини виявляє вплив на її активність у теперішньому, а формування життєвої перспективи взаємопов'язане із проекцією мотиваційно-ціннісної сфери.

Важливо підкреслити, що усвідомлений вибір професії детермінований внутрішніми і зовнішніми умовами, характеризує соціальну ситуацію розвитку в юнацькому віці.

Вибір професії характеризує початок самостійного життя у суспільстві, а питання професійного самовизначення – це момент розвитку індивідуальності на цьому шляху.

Формування особистісної готовності старшокласників до професійного вибору є важливим чинником професійного самовизначення та особистісного становлення майбутнього фахівця. Особистісна готовність до вибору професії є інтегральним утворенням особистості, що ґрунтується на стійкій внутрішній мотивації до майбутньої професії, сформованості професійної перспективи, передбачає розвиток рефлексивних умінь та професійно значущих якостей і, загалом, визначає особистість як суб'єкта майбутньої професійної діяльності [37].

Структура особистісної готовності до вибору професії включає когнітивний компонент (уявлення про професію, її переваги та недоліки, про зміст професійної діяльності (об'єкт праці, мета, зміст, засоби тощо), знання про вимоги професії до особистості, способи та шляхи оволодіння нею, уявлення про сенс майбутньої професійної діяльності); мотиваційно-цілепокладальний компонент (виражає позитивне ставлення до професії, мотиви вибору професії та рівень і цілісність цілепокладання щодо майбутньої професійної діяльності); суб'єктно-особистісний компонент (відображає розвиток процесів самосвідомості (самопізнання, самоаналізу, самооцінювання, саморегуляції, саморозвитку), рефлексивних здібностей та професійно значущих якостей особистості).

Критеріями сформованості особистісної готовності старшокласників до вибору професії виступають сформованість уявлень про професію

(обізнаність учнів про зміст професійної діяльності та вимоги, яким повинна відповідати особистість психолога); розвиток рефлексивних здібностей (оволодіння способами самоаналізу і самопізнання), обґрунтованість та адекватність самооцінки професійно значущих якостей; позитивне самоставлення та гуманістична спрямованість особистості; наявність позитивної внутрішньої професійної мотивації; сформованість та осмисленість професійних планів та життєвих перспектив, їх реалістичність та взаємно узгодженість [37].

Одним з найважливіших чинників професійного вибору є професійний план, який виступає як обґрунтоване уявлення про вибрану сферу трудової діяльності, про способи оволодіння майбутньою професією і перспективи професійного росту. Він є частиною життєвого плану, з яким молода людина вступає в самостійне життя. Вибір професії, ціннісна орієнтація на ту чи іншу сферу громадського життя, ідеали та цілі, які в найзагальнішому виді визначають суспільну поведінку і відносини на порозі самостійної діяльності виступають як окремі моменти, що характеризують початок самостійного життя в суспільстві.

Професійний план є частиною життєвого шляху, який слід розглядати, як уявлення людини про бажаний спосіб життя, професійний, сімейний статус, а також про шляхи і способи його досягнення. Від нього залежить не тільки рівень майбутніх професійних досягнень, а й ефективність просування професійним шляхом, а також кількість ресурсів, що їх людина витратить для досягнення цілей, здійснення власних мрій.

Курбатова А.О. виділяє такі основні компоненти професійного плану:

- уявлення про роль праці в житті людини (ціннісно-мотиваційний аспект вибору професії);
- далека перспективна професійна мета (мрія), узгоджена з іншими життєвими цілями (сім'я, рівень матеріального добробуту тощо);
- ближні професійні цілі (як етапи і шляхи досягнення далекої мети);
- резервні варіанти та їх ієрархія;

- знання професій і відповідних професійних навчальних закладів;
- знання своїх можливостей для досягнення поставленої мети (реальна самооцінка внутрішніх і зовнішніх факторів вибору професії);
- знання шляхів підготовки до досягнення поставленої мети і шляхів роботи над собою;
- реальна підготовка до досягнення мети і реалізація окремих компонентів професійного плану в ході пробних пошукових дій;
- при потребі – інший варіант професійного плану, новий професійний вибір у випадку невідповідності можливостей і вибраних перспектив.

Також, одним з найважливіших психологічних чинників вибору професії є її ставлення людини до себе (самоствлення). Самоствлення як властивість особистості, найтісніше пов'язане із цілями її життя та діяльності, з її ціннісними орієнтаціями, і є найважливішим фактором утворення та стабілізації її ідентичності. Самоствлення як стійка особистісна риса, тісно пов'язане з іншими властивостями особистості, особливо з волею. Воно впливає на формування змісту, структури і форми прояву цілісної системи психологічних особливостей особистості. Як зазначає І. Кон, людина з низькою самоповагою – це людина зі стійким почуттям неповноцінності, збитковості, чутливістю до зовнішніх впливів, відірваністю від реальної взаємодії з іншими людьми (Кон). У сфері професійної діяльності таке ставлення до себе може проявлятися в непослідовності та нерішучості. Особистість зі зниженою самоповагою відрізняється нестійким внутрішнім світом, як правило, не має чітко визначеної лінії поведінки в спілкуванні, у взаєминах з іншими людьми.

У структурі самоствлення виділяють два компоненти: раціональне ставлення до себе як суб'єкта соціальної активності і емоційно-ціннісне ставлення до себе (Кон). У результаті взаємодії зазначених компонентів з потребнісно-мотиваційною сферою особистості, ставлення до себе включається в процес діяльнісної та особистісної саморегуляції, стимулює розвиток пізнавальної і особистісної суб'єктності людини.

Отже, самоствалення особистості як установочне утворення займає важливе місце в системі саморегуляції особистості. Самоствалення особистості виступає мотивом саморегуляції поведінки і актуалізується на всіх етапах здійснення поведінкового акту, починаючи з його мотивуючих компонентів і закінчуючи власною оцінкою досягнутого ефекту поведінки, бере участь у механізмах регуляції поведінки від рівня конкретної ситуації діяльності до рівня тривалої реалізації задумів.

Виходячи із проведеного теоретичного аналізу стає очевидним, що професійний вибір – складна система внутрішніх та зовнішніх мотивів які спонукають, спрямовують та регулюють діяльність людини по підготовці та здійсненню професійного вибору, постановки та досягнення професійних цілей, вибору засобів їх досягнення, а також діяльності по саморозвитку та самовдосконаленню в професійній сфері.

РОЗДІЛ II

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

2.1. Організація та методичне забезпечення дослідження проблеми професійного самовизначення студентів ЗВО

Психологічна наука має ряд методик, використання яких дає можливість дослідити психологічні особливості професійного самовизначення молоді. З метою виявлення особливостей професійного самовизначення молоді з ООП нами були відібрані ряд стандартизованих тестових методик, спрямованих на дослідження професійної спрямованості, смисложиттєвих орієнтацій, самоствавлення та мотивації навчання та вибору професії:

1. Визначення рівня професійної спрямованості студентів Т. Дубовицької;
2. Методика вивчення мотивації навчання у ЗВО Т. Ільїної;
3. Тест-опитувальник самоствавлення особистості В. Століна, С. Пантїлєєва;
4. Мотиви вибору професії Р. Овчарової;
5. Визначення основних мотивів вибору професії Е. Павлютенкова;
6. Тест смисложиттєвих орієнтацій Дж. Крамбо і Л. Махолїка в адаптації Д. Леонтєєва (СЖО).

Так методика визначення рівня професійної спрямованості студентів Т. Дубовицької складається з 20 тверджень. Аналіз цих тверджень дозволяє визначити сформованість професійної спрямованості як сукупності інтересів, потреб, схильностей, прагнень, бажань та ін., пов'язаних з професійною діяльністю особистості, які впливають на вибір професії та прагненням

працювати за обраним фахом, задоволенням професійною діяльністю.

Рівень професійної спрямованості є вагомим фактором, який впливає на наполегливість та успішність оволодіння професією, на пізнавальну активність студентів у процесі навчання, на активність після закінчення ЗВО та влаштування на роботу.

Високі показники за методикою свідчать про те, що студент прагне оволодіти обраною професією, бо йому вона подобається; він хоче в майбутньому працювати й надалі вдосконалюватися у професійній діяльності; у вільний час намагається займатися справами, які стосуються обраного фаху; прагне мати коло знайомств – спеціалістів у сфері обраної професії; вважає свою професію справою свого життя.

Низькі показники свідчать про те, що студент вимушено вчиться за даною спеціальністю – вступ до ЗВО зумовлений не інтересом до майбутньої професії та бажанням працювати за отриманим фахом, а іншими причинами, наприклад, підкоренням вимогам батьків, близьким розташуванням навчального закладу біля дому тощо. Студент не вбачає нічого привабливого для себе у своїй майбутній професії, вона йому малоцікава; у разі наявної можливості хоче змінити обраний фах, отримати іншу спеціальність.

Застосування методики, розробленої Т. Ільїною, яка спрямована на вивчення мотивації навчання у ЗВО дозволяє оцінити мотивацію навчання студентів за трьома шкалами: «набуття знань», «оволодіння професією» та «отримання диплому».

Вибір студентами професії і задоволення нею визначається за переважанням мотивів за трьома шкалами:

1. Набуття знань – прагнення до набуття знань, допитливість;
2. Оволодіння професією – прагнення опанувати професійними знаннями і сформувати професійно важливі якості;
3. Отримання диплома – прагнення отримати диплом при формальному засвоєнні знань та прагнення до пошуку обхідних шляхів при складанні іспитів і заліків.

Опитувальник містить 50 тверджень. Для маскуванню автор методики включила ряд фонових тверджень, які надалі не обробляються.

Переважа мотивів за першими двома шкалами свідчить про адекватний вибір студентом професії та задоволеність нею. Також переважання показників за першими двома шкалами є ознакою внутрішньої мотивації, а за третьою – зовнішньої.

Методика «Мотиви вибору професії» Р. Овчарової дозволяє визначити провідний тип мотивації при виборі професії. Текст опитувальника складається з 20 тверджень, що характеризують будь-яку професію. Необхідно оцінити, якою мірою кожне з цих тверджень вплинуло на вибір професії.

За допомогою методики можна виявити переважний вид мотивації (внутрішні індивідуально-значимі мотиви, внутрішні соціально-значимі мотиви, зовнішні позитивні мотиви і зовнішні негативні мотиви).

Внутрішні мотиви вибору тієї чи іншої професії – її суспільна та особиста значущість; задоволення, яке приносить робота завдяки її творчому характеру; можливість спілкування, керівництва іншими людьми тощо. Внутрішня мотивація виникає з потреб самої людини, тому на її основі людина трудиться із задоволенням, без зовнішнього тиску. Зовнішня мотивація – це заробіток, прагнення до престижу, боязнь осуду, невдачі тощо. Зовнішні мотиви можна розділити на позитивні і негативні. До позитивних мотивів відносяться: матеріальне стимулювання, можливість просування по службі, схвалення колективу, престиж, тобто стимули, заради яких людина вважає за потрібне прикласти свої зусилля. До негативних мотивів відносяться впливи на особистість шляхом тиску, покарань, критики, осуду та інших санкцій негативного характеру.

Методика визначення основних мотивів вибору професії О. Павлютенкова дозволяє встановити роль провідних мотивів при виборі професії. Зміст опитувальника містить 18 суджень про різні професії. Ці судження висловлюють 9 груп мотивів:

- Соціальні – бажання своєю працею сприяти суспільному прогресу, соціальна спрямованість на вищі загальнолюдські цілі і потреби.
- Моральні – прагнення до вдосконалення свого морального обличчя, духовного світу, розвитку моральних якостей.
- Естетичні – прагнення до естетики праці, його краси, гармонії, сприйняття прекрасного, отримання відчуття радості від діяльності.
- Пізнавальні – прагнення до оволодіння спеціальними знаннями, пізнання змісту конкретної праці.
- Творчі – прагнення бути оригінальним в роботі, вчинення наукових відкриттів, отримання можливостей для творчості.
- Пов'язані з утриманням праці - чіткі знання про процес праці, спрямованість на розумову і фізичну працю.
- Матеріальні – прагнення отримувати певні блага.
- Престижні – прагнення до професій, які цінуються серед знайомих, дозволяють досягти видного положення в суспільстві, забезпечують швидке просування по службі.
- Утилітарні – прагнення керувати людьми, робота в місті, чистота і легкість, праці, орієнтація на ЗВО.

Для виявлення загальної спрямованості студентів використовувався тест «Смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО). Він давав можливість вивчити смисложиттєві орієнтації особистості, що становлять основу образу Я.

Система цінностей людини є усвідомлюваною, інтерналізованою частиною системи її особистісних смислів. Результатом усвідомлення цілей і смислу власного життя є смисложиттєві орієнтації людини.

Методика містить 20 симетричних шкал-питань, що складаються з пари цілісних альтернативних пропозицій з однаковим початком.

Показники теста містять загальний показник осмисленості життя (ОЖ), а також п'ять субшкал, що відображають три конкретні смисложиттєві орієнтації і два аспекти локусу контролю:

1. Цілі в житті. Бали за цією шкалою характеризують наявність або відсутність у житті досліджуваного цілей у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і часову перспективу. Низькі бали за цією шкалою (1-17) навіть при загальному високому рівні ОЖ будуть властиві людині, що живе сьогоднішнім або вчорашнім днем. Разом з тим високі бали за цією шкалою (25-42) можуть характеризувати не тільки цілеспрямовану людину, але й прожектера, плани якого не мають реального підґрунтя в теперішньому і не підкріплюються особистою відповідальністю за їх реалізацію. Ці два випадки нескладно розрізнити, з огляду на показники за іншими шкалами СЖО.

2. Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя. Зміст цієї шкали збігається з відомою теорією про те, що сенс життя полягає в тому, щоб жити. Цей показник говорить про те, чи сприймає досліджуваний процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом. Високі бали за цією шкалою (25-42) і низькі за іншими будуть характеризувати гедоніста, що живе сьогоднішнім днем. Низькі бали за цією шкалою (1-17) – ознака незадоволеності своїм життям у теперішньому; при цьому, однак, йому можуть надавати повноцінного змісту спогади про минуле або спрямованість у майбутнє.

3. Результативність життя або задоволеність самореалізацією. Бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита його частина. Високі бали за цією шкалою (20-35) і низькі за іншими будуть характеризувати людину, що доживає своє життя, у якій все в минулому, але минуле здатне додати змісту залишку життя. Низькі бали (1-14) – незадоволеність прожитою частиною життя.

4. Локус контролю – Я (Я – господар життя). Високі бали (18-28) відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, що володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності з своїми цілями і уявленнями про його смисл. Низькі бали (1-11) – невіра у свої

сили контролювати події власного життя.

5. Локус контролю – життя або керованість життям. При високих балах (25-42) – переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. Низькі бали (1-17) фаталізм, переконаність у тому, що життя людини непідвласне свідомому контролю, що свобода вибору ілюзорна і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє.

Перші три фактори утворюють *смисложиттєві орієнтації*: цілі в житті (майбутнє), насиченість життя (теперішнє) і задоволеність самореалізацією (минуле). Два інші фактори характеризують внутрішній локус контролю як загальне світоглядне переконання про те, що контроль можливий, та особисту здатність здійснювати такий контроль. Таким чином, тест СЖО дозволяє виявити специфіку орієнтації в часових вимірах особистості, а також виявити рівень розвитку у неї здатності до самоуправління та самоконтролю.

У тесті СЖО життя вважається осмисленим за наявності цілей, задоволенні при їх досягненні і впевненості у власній можливості ставити перед собою цілі, завдання та досягати результатів. Важливим є співвіднесеність елементів з часом. Це передбачає чітке співвіднесення цілей – з майбутнім, емоційної насиченості – з теперішнім, задоволення – з досягнутим результатом, з минулим.

Тест СЖО дозволяє, таким чином, оцінити «джерело» сенсу життя, що може бути знайдений людиною або в майбутньому (цілі), або в теперішньому (процес), або в минулому (результат), або у всіх трьох складових життя.

Існують дані про надійність та валідність методики. Незаперечною перевагою цієї методики є також універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження та обробки результатів.

Для дослідження емоційного рівня самосвідомості нами був використаний тест-опитувальник самоствлення особистості В. Століна, С. Пантисєва.

Ця методика дає змогу виявити три рівні самоствавлення, які відрізняються ступенем узагальненості: глобальне самоствавлення; самоствавлення, диференційоване на самоповагу, аутосимпатію, самоінтерес та очікування щодо себе; рівень конкретних дій (готовності до них) у ставленні до свого «Я».

Опитувальник містить 57 висловлювань, які стосуються глобального самоствавлення та його складових і включає наступні шкали:

Шкала S – вимірює інтегральне почуття «за» або «проти» власного «Я» досліджуваного. *Глобальне самоствавлення* – внутрішньо недиференційоване почуття «за» і «проти» самого себе.

Шкала I – самоповага.

Шкала II – аутосимпатія.

Шкала III – очікуване ставлення інших.

Шкала IV – самоінтерес.

Опитувальник містить також сім шкал спрямованих на вимір виразності установки на ті чи інші внутрішні дії на адресу «Я» досліджуваного:

Шкала - самовпевненість;

Шкала 2 – ставлення інших;

Шкала 3 – самоприйняття;

Шкала 4 – самокерівництво, самопослідовність;

Шкала 5 – самозвинувачення;

Шкала 6 – самоінтерес;

Шкала 7 – саморозуміння.

Інтерпретація результатів здійснюється окремо по кожній з вказаних складових самоствавлення. Якщо значення показника менше 50 балів, то ознака не виражена; 50-74 – ознака виражена; більше 74 – ознака яскраво виражена.

2.2. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами

Проблема професійного вибору старшокласників пов'язана із наявністю протиріч між системою зовнішніх стимулів, що характеризують практику роботи шкіл і системою реально діючих мотивів вибору професії старшокласників. В свою чергу, проблема формування мотиваційної сфери старшокласників полягає в утворенні індивідуальних переконань, що забезпечують їх соціальну активність, діяльну позицію стосовно свого майбутнього, зокрема професійного. Саме наявність сформованої потреби в оволодінні предметною діяльністю, конкретним видом праці робить вибір професії мотивованим і утворює механізм свідомого вибору професії.

У сучасному соціальному просторі існують певні труднощі професійного вибору старшокласників, пов'язані з нестабільною соціально-економічною ситуацією у країні та невпевненості стосовно свого майбутнього. Ці обставини впливають майже на всі сфери життєдіяльності особистості, внаслідок чого сучасні старшокласники мають нечітке уявлення про образ свого життєвого шляху, професійні плани тощо. Ще більшою мірою всі ці проблеми характерні для учнів з хронічними соматичними захворюваннями, які обумовлені як самими хворобами та фізичними вадами, так і зовнішніми ситуаціями, в яких вони намагаються реалізувати свої рівні можливості та права. У старшому шкільному віці відбувається активне дорослішання організму, формується особистість, пізнавальна, емоційна, мотиваційна сфера, в ієрархії ціннісних орієнтацій старшокласників на першому місці стоять професійна самореалізація, інтелектуальний розвиток і творчі можливості; проте, ціннісні орієнтації цілком сформованими є лише у третини старшокласників, у 24% із них вони тільки починають формуватись, значна частина старшокласників (39%) ще не усвідомлюють свою життєву позицію, не визначили свого особистого ставлення до цінностей оточуючого світу

(Божович). Разом з тим, у цей період людина має зробити один із найвідповідальніших особистісних виборів у своєму житті – вибір майбутньої професії. Саме тому дослідження, на основі яких можна оптимізувати професійний вибір особистості, завжди будуть актуальними та необхідними.

Професійний вибір старшокласників, найчастіше визначається як вибір людиною напряму і змісту свого подальшого розвитку, сфери і засобів реалізації індивідуальних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети і моральних цінностей; це цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення [12]. На професійне самовизначення особистості впливають соціально-економічні умови, міжособистісні взаємини, вікові особливості, ситуативні чинники, але провідне значення в професійному самовизначенні належить самій особистості, її активності, відповідальності за своє становлення. Професійне самовизначення є важливим чинником самореалізації особистості в конкретній професії та і в культурі взагалі. Постійний пошук свого місця у світі професій дозволяє особистості знайти сферу діяльності для повної самореалізації. Сутністю професійного самовизначення є самостійне й усвідомлене знаходження смислів виконуваної роботи і всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації.

За Є. Клімовим, існують два рівні професійного самовизначення:

- 1) гностичний (перебудова свідомості і самосвідомості);
- 2) практичний рівень (реальні зміни соціального статусу людини).

Надзвичайно важливу роль у професійному самовизначенні старшокласників відіграють мотиви, або, точніше кажучи, система та ієрархія мотивів, що визначають їх ставлення до майбутньої професії.

Мотивація вибору професії є психологічною основою пошуку людиною свого покликання, фіксуючи в собі як її емоційні переваги у сфері

праці, так і моральні установки, переконання, оцінку своїх професійних можливостей. Адекватна і сформована мотивація вибору професійної діяльності передбачає визначеність, стійкість професійних намірів, реалістичність щодо власних можливостей та життєвої ситуації, перевагу внутрішньої мотивації над зовнішньою, усвідомленість мотивів вибору професії, і суттєво впливає на успішність професійної підготовки та продуктивність майбутньої реалізації себе у професії.

Серед мотивів вибору професії в психолого-педагогічній літературі виділяють такі групи мотивів: загальна мотивація; романтика професій; науково-пізнавальні мотиви; мотиви суспільної значущості професій; наслідування; усвідомлення перспективності обраної професії; навчальний і позакласний інтереси; бажання бути корисним країні; вплив рідних і знайомих.

Узагальнюючи, можна сказати, що при виборі професії людина керується суспільною значущістю професії, престижем, заробітком, можливістю кар'єрного та особистісного розвитку тощо. Не зважаючи на те, що професійна орієнтація учнів була й залишається важливим завданням школи, та на практиці, на жаль, все відбувається дещо інакше. Профорієнтаційна робота немає системного характеру, у результаті такої профорієнтаційної роботи або відсутності її взагалі, професійне самовизначення випускників шкіл відбувається іноді стихійно.

Основне протиріччя полягає в тому, що незважаючи на те, що питання профорієнтації вивчене досить докладно, існує безліч методик по виявленню здібностей до тієї або іншої професії, найчастіше профорієнтаційна робота здійснюється у відриві від аналізу реальних потреб в робочій силі й не сприяє розвитку навичок самостійного вибору професії.

Зважаючи на актуальність досліджуваної проблеми, ми виявляли психологічні особливості мотивації професійного самовизначення старшокласників з особливими освітніми потребами.

Успішність професійного становлення майбутніх фахівців на етапі навчання у ЗВО значною мірою визнається професійною спрямованістю

особистості та її мотиваційно-смысловими утвореннями, що визначають цінність і перспективу майбутньої професійної діяльності.

Аналіз отриманих результатів дослідження вираженості показників професійної спрямованості та мотивації вибору професії наведено нижче (%):

1. Внутрішні індивідуально-значимі мотиви – 18,2
2. Внутрішні соціально-значимі мотиви – 18,2
3. Зовнішні позитивні мотиви -15,8
4. Зовнішні негативні мотиви – 15
5. Соціальні мотиви – 8,5
6. Моральні мотиви – 7,5
7. Естетичні мотиви – 5,2
8. Пізнавальні мотиви -6,8
9. Творчі мотиви – 5,2
10. Мотиви, пов'язані зі змістом праці – 6,2
11. Матеріальні мотиви – 6,5
12. Мотиви престижу- 6
13. Утилітарні мотиви- 7,5
14. Професійна спрямованість - 13

Аналіз частотного розподілу показників професійної спрямованості старшокласників показав, що низький рівень характерний для 5 %, середній для 55%, високий – 40%. Отже, сформованість професійної спрямованості особистості як сукупності мотиваційних утворень (інтересів, потреб, нахилів, прагнень та ін.), пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю людини та факторів, що впливають на вибір професії, зокрема прагнення працювати в майбутньому за обраною професією та задоволеність нею, є не достатньо високою є у більшості досліджуваних. Разом з тим, професійний вибір треба робити, а значить, помилки вибору можливі з великою ймовірністю.

Основними мотивами вибору професії молоддю є: престижність професії; високооплачуваність; умови праці; доступність навчання; бажання батьків; приклад інших людей тощо. Результати нашого дослідження також

показали, що в цілому переважаючими мотивами вибору професії досліджуваних є соціальні, моральні, пізнавальні, утилітарні, престижу, та мотиви, пов'язані зі змістом праці. Тобто, учні переважно орієнтовані на суспільні цілі, загальнолюдські потреби, моральні, духовні цінності.

Із даних на видно, що в структурі мотивації вибору професії досліджуваних переважає внутрішня мотивація. А саме, частотний розподіл вибірки показує, що внутрішні індивідуально-значимі мотиви характерні 64 % досліджуваних, а внутрішні соціально-значимі – 43 %. Ці мотиви виражаються насамперед бажанням своєю працею сприяти власному творчому розвиткові, кар'єрному зростанню, своєю працею сприяти розвитку суспільства та допомагати людям. Проте, у значної кількості учнів спостерігається зовнішня мотивація, зокрема для 23 % учнів характерна зовнішня позитивна мотивація. Ці учні у виборі професії керуються прагненням просуватися по службі, престижем, керувати іншими в процесі трудової діяльності, отримувати певні матеріальні блага, досягати певного статусу у суспільстві та кар'єрі. Для 38 % досліджуваних характерна зовнішня негативна мотивація. Їх вибір професії супроводжувався порадами інших осіб, можливо навіть тиском чи певними обставинами.

Основним чинником вибору професії все ж, як відомо, повинен бути інтерес до професії, до її змісту, схильність до виконання відповідної професійної діяльності, що є одним із найбільш істотних мотивів, через який слід вибирати собі професію. А основу мотивів професійної діяльності особистості повинні складати її потреби, особистісні якості, ціннісні та смисложиттєві орієнтації.

Мотивація професійного вибору має свої особливості й може бути представлена у такий спосіб:

- 1) спрямованість діяльності на інших людей, пов'язана з турботою, інтересом, сприянням розвитку її особистості і максимальною її самоактуалізацією;

- 2) спрямованість на себе, пов'язана з потребою у самовдосконаленні та

самореалізації;

3) спрямованість на предметну сторону професії.

Отже, проблема мотиваційно-сислового опосередкування професійного становлення особистості на етапі професійного вибору, на наш погляд, повинна вивчатись в контексті оцінки перспективи професійної діяльності в майбутньому. Адже прагнення особистості ставати фахівцем в обраній спеціальності пов'язане з її бажанням і можливістю в майбутньому працювати за обраним фахом.

Таким чином, тенденції, що намітилися в останні роки в орієнтаціях при виборі професії, – популярність професії, престиж, високий зарібок, незалежність, приводять до зміни не лише соціально-економічних чинників вибору професії сучасними школярами, але й до трансформації мотиваційно-ціннісного ставлення до професійного самовизначення. Відсутність глибини розуміння змістовних складових професії іноді призводить до неадекватної оцінки себе як суб'єкта професіогенезу.

Психологічні дослідження останнього часу свідчать про те, яку роль для формування стійкості особистості і її саморегуляції має орієнтація суб'єкта на віддалені цілі.

Цілі, які ставить перед собою людина, її наміри є своєрідними потребами, «квазіпотребами», що не відрізняються по силі та по іншим динамічним властивостям від істинних потреб. І чим більш широким є «життєвий простір», у який включена особистість, тим більшого значення набувають віддалені цілі.

Результати нашого дослідження свідчать про те, що внутрішні мотиви вибору професії студентів пов'язані з їхніми смисложиттєвими орієнтаціями, особливо уявленнями про себе як про сильну особистість, яка володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями. Загалом, як видно із отриманих результатів, внутрішня мотивація вибору професії пов'язана із наявністю та рефлексією особистістю цілей у майбутньому, які надають життю осмисленості, спрямованості і

часової перспективи; відчуттям продуктивності та задоволеності власним життям.

Із проведеного короткого аналізу видно, що особистісне опосередкування вибору професії проявляється сильною позицією особистості і виражається нею в аналізі своїх можливостей, в тому числі компенсаторного характеру, знаходженні своїх сильних сторін, переваг та їх реалізації в майбутньому.

Отже, ставлення до професії, мотиви її вибору, які відображують потреби, інтереси, переконання, ідеали, є надзвичайно важливими, а при деяких умовах, і визначальними факторами. Від них залежить успішність професійної підготовки. Прийняття професії породжує бажання виконати її певним чином, породжує певну детермінуючу тенденцію і служить вихідним моментом формування психологічної системи діяльності. Одним із головних джерел помилок у виборі професії є нечітка мета, що призводить до перебування мотивації вибору професії у динаміці. Так, Є. Клімов, ставлячи знак рівності між термінами «вірний» вибір та «свідомий вибір», виділяє три умови на які потрібно зважати при виборі професії – це «потрібний», «здібний», «схильний».

Подолання цих протиріч лежить, насамперед, в правильності профорієнтаційної роботи, ранньої професійної діагностики, через вивчення індивідуально-психологічних особливостей старшокласників.

Слід відмітити, що в момент вибору професії у старшокласників не має досвіду професійної діяльності, немає повної інформації про професію, немає можливості об'єктивно співвіднести свої можливості та вимоги професії. Отже, потрібен пошук дієвих і адекватних психолого-педагогічних програм, що включають психологічну підтримку суб'єкта в період професійного самовизначення, здатних забезпечити вірний вибір професії та успішність професійної діяльності в майбутньому.

Можливість створення подібних програм пов'язана із глибоким науковим вивченням як самого змісту внутрішніх мотивів вибору професії, так і бар'єрів адекватного професійного самовизначення, що провокують мотивацію уникнення, кризу мотиваційного вакууму та невротизацію.

На ранніх етапах професійного самовизначення, слід створювати можливості старшокласникам для отримання знань та досвіду, необхідних для свідомого вибору професії, що полягають в:

- діагностиці особистісних якостей, нахилів і здібностей, накопиченню інформації про професії та, в результаті глибокого самоаналізу, здійсненні вибору професії;
- наданні можливостей, в спеціально організованих умовах на заняттях, що ілюструють професії, отримати реальні відчуття від «професійних проб», що сприятиме реалістичному самосприйняттю та набуттю корисних знань та навичок, розкриттю і розвитку здібностей;
- здійсненні активних корекційно-розвивальних заходів, що сприятиме усвідомленню життєвих цілей, внутрішніх мотивів вибору професії, формуванню образу себе як представника своєї майбутньої професії, необхідних особистісних якостей, компетенцій тощо. Реалізація таких заходів сприятиме наданню максимально повної, об'єктивної, адекватної інформації про зміст та сутність обраної професії, її можливості по відношенню до розкриття особистісного потенціалу людини та її потреб.

Отримані нами результати емпіричного дослідження свідчать про те, що смисложиттєві орієнтації, будучи відображенням цінностей соціального середовища, впливають на групові норми і цінності, пов'язані з індивідуально-значимими мотивами вибору професії, що є сильною внутрішньою мотивацією. Отже, психологічний зміст професійного самовизначення старшокласників полягає не просто у виборі конкретної професії, а в знаходженні особистісних основ цього вибору, що суб'єктивно переживається як пошук покликання, що відповідає потребі зрозуміти себе та відшукати сенс свого життя.

Найважливішим принципом адекватного вибору професії для старшокласників з особливими освітніми потребами є потреба в самоствердженні себе як особистості, прагнення зайняти позицію «дорослої» людини в суспільстві, при цьому об'єктивність оцінки своїх здібностей в

реалізації своїх реальних можливостей наряду з потребою і необхідністю цієї професії на ринку праці іноді знижується.

2.3. Особливості мотивації вибору професії та навчання студентів з особливими освітніми потребами

Аналіз досліджень проблеми вибору професії студентів з ООП свідчить про те, що дана проблема не отримала належної уваги в психологічних дослідженнях. Лише деякі її аспекти опосередковано розглядались щодо адаптації студентів з ООП до навчання, мотивації навчання, особливостей трудової діяльності тощо.

Вивчення особливостей мотивації вибору професії та навчання студентів з ООП є надзвичайно важливим для початку професійної діяльності. У період навчання у закладах вищої освіти у людини формуються та розвиваються професійно важливі якості особистості, починає формуватися професійна самосвідомість, що досить часто виявляється і в успішності навчальної діяльності.

Для вивчення мотивів вибору майбутньої професії нами була обрана та застосована методика Р. Овчарової. Ця методика дозволяє визначити провідний тип мотивації при виборі професії. За допомогою цієї методики ми виявили переважний вид мотивації студентів з ООП та студентів без ООП (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1. Вираженість мотивації студентів з ООП та студентів без ООП

Категорія студентів \ Вид мотивів	Внутрішні індивідуальні значимі мотиви	Внутрішні соціально значимі мотиви	Зовнішні позитивні мотиви	Зовнішні негативні мотиви
Студенти з ООП	18,1	17,1	13,5	13,4
Студенти без ООП	18,1	16,9	13,2	12,7

Як видно з таблиці 2.1, то великої різниці між показниками студентів різних вибірок немає. Це означає, що на мотивацію при виборі майбутньої професії інвалідність не впливає.

Можна сказати, що для загальної вибірки характерні внутрішні індивідуальні значимі мотиви та внутрішні соціально значимі мотиви. Це означає, що внутрішні мотиви мають перевагу над зовнішніми, а рівень індивідуально значимих вищий, ніж соціальних.

Тобто, при виборі професії студенти орієнтувалися на відповідність їхнім здібностям, звертали увагу на свій розумовий та фізичний розвиток, наскільки майбутня професія є для них привабливою, чи дає можливість проявити себе, чи передбачає спілкування з іншими людьми і таке інше. Внутрішня мотивація виникає із особистісних потреб, тому, завдяки їй, людина працюватиме залюбки, без зовнішнього тиску.

Зазначимо, що зовнішня мотивація, відповідно наших даних, на даний час, не є значимою для студентів, оскільки престиж професії, повага колективу чи просування по кар'єрній лінії не відіграють важливої ролі.

Також нами була застосована методика «Мотивація навчання у ЗВО» (Т. Ільїної), оскільки вивчення мотивів у закладах вищої освіти, прагнення до успіху є необхідною умовою розвитку і становлення майбутнього спеціаліста. Метою цього аспекту дослідження є виявлення за допомогою трьох шкал адекватності вибору професії студентами та мотивації навчання у студентів.

Ми виходимо з того, що мотиви є внутрішніми імпульсами особистості, завдяки яким здійснюється навчальна діяльність студентів. Як вже нами було зазначено, мотиви вибору професії певною мірою визначають мотиви навчання студентів. Вони зумовлюють ставлення студентів до результатів навчання, впливають на самоорганізацію у навчальній діяльності, на самовираженість особистості, а також на оволодіння навичками самоосвіти.

Слід наголосити, що існує визначена ієрархія мотивів. Із багатьох мотивів, що спонукають навчальну діяльність, завжди можна виділити мотив, що займає домінуюче положення. Такий мотив, як правило, стає смислотворюючим, тобто визначає загальну спрямованість навчальної діяльності, її місце в системі ставлень і цінностей людини.

Інші мотиви займають підпорядковане положення, виконуючи функцію додаткових стимуляторів навчання. Результати вираженості трьох шкал методики представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2. Вираженість мотивації навчання студентів у ЗВО

Категорія досліджуваних \ Параметр	Набуття знань	Оволодіння професією	Отримання диплому
Студенти без ООП	8,6	6,1	6,5
Студенти з ООП	8	5,7	6,3

Так, за вказаною вище методикою, з числа наших досліджуваних 20,6% здорових студентів прагнуть отримати диплом, 15,6% прагнуть оволодіти професією та 63,8% прагнуть отримати знання. Серед студентів з ООП 22,7% мотивовані на отримання диплому, 21,0% прагнуть оволодіти професією та 56,7% прагнуть отримати знання. Ці дані також представлені на діаграмі (див. табл.2.3).

Таким чином, отримані в процесі дослідження дані засвідчили, що для навчальної діяльності студентів у ЗВО особливого значення набувають інтелектуально-пізнавальні мовити (63,8% та 56,3%.) Ці мотиви усвідомлюються студентською молоддю як прагнення до знань. Отже, як свідчать дані

дослідження, більшість студентів вмотивовані до навчання за вибраною професією у ЗВО.

Таблиця 2.3. Мотивація навчання студентів у ЗВО (у %)

Категорія досліджуваних \ Параметр	Набуття знань	Оволодіння професією	Отримання диплому
Студенти без ООП	63,8	15,6	20,6
Студенти з ООП	56,3	21	22,7

Слід зазначити, що основною проблемою будь-якої професійної освіти є перехід від актуально здійснюваної навчальної діяльності студента до засвоювання ним професійної діяльності. Із позиції загальної теорії діяльності, такий перехід йде перш за все вздовж лінії трансформації мотивів, оскільки саме мотив є конструктивною ознакою діяльності (Лапшин). Однак, якщо для процесу навчання притаманні пізнавальні мотиви, то практичній діяльності більше притаманні професійні.

Отже, перехід від навчально-пізнавальної діяльності студента до професійної діяльності фахівця багато в чому виступає проблемою трансформації пізнавальних мотивів у професійні.

У період навчання у ЗВО нерідко відбувається зміна домінуючого мотиву. Так, раніше підпорядкований мотив може стати домінуючим і смислоутворюючим. Питання про те, який мотив є домінуючим, має важливе значення для характеристики навчального мотиву як дидактичної умови формування навчальної діяльності студентів. Якщо домінує зовнішня мотивація, переважають зовнішні, утилітарні мотиви, змістовно не пов'язані з цілями навчальної діяльності, навчання набуває формального характеру.

Така мотивація, як правило, орієнтована не на засвоєння нових знань і способів дій, а на успішне завершення навчання у виші будь-якими засобами. Також ми дослідили рівень розвитку усіх трьох шкал адекватності вибору професії та мотивації навчання у студентів відповідно від курсу навчання. Для порівняння результатів нами проаналізовано рівень мотивації у студентів першого та останніх (випускних) курсів (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4. Показники рівня розвитку мотивації студентів до навчання у виші у залежності від курсу

Мотиви навчання	Студенти без ООП			Студенти з ООП		
	1 курс	4 курс	магістр	1 курс	4 курс	магістр
Набуття знань	8,56	8,72	8,33	7,63	7,72	8,08
Оволодіння професією	6,71	5,71	6,10	5,45	5,00	5,57
Отримання диплому	6,57	6,48	7,08	6,15	5,77	6,42

Аналізуючи отримані дані з таблиці 2.4, ми можемо сказати, що шкала «набуття знань» залишається провідною до кінця навчання як у здорових студентів, так і у студентів з ООП. Деяко знижуються показники «оволодіння професією» у студентів на 4 курсі, коли вони отримують диплом бакалавра. Це можна пояснити проміжним етапом у навчання, коли студентська молодь визначилась з майбутньою професією і вмотивована отримувати фахові знання та працювати за вибраною професією, а деякі з них змінили свою думку щодо майбутньої професії і мають бажання її змінити та отримати новий фах.

Було показано, що мотивація є одним із провідних факторів успішного навчання. Але її особливості та її дієвість відрізняються на різних етапах навчального процесу, через які проходять студенти вишів. Від першого до останнього курсу змінюється і сама навчально-професійна діяльність, і її

мотивація. Специфічним для студентів-першокурсників вважається процес їх адаптації до нової ситуації в цілому і до навчальної діяльності, зокрема.

На наш погляд, умовою успішного навчання все ж є мотивація, яка спонукає студента до певної діяльності з метою розширення й поглиблення своїх знань, підвищення впевненості та незалежності від зовнішніх факторів. Як засвідчують результати дослідження, у студентів з ООП мотивація навчання у ЗВО зростає протягом усіх років перебування у виші. У студентів без ООП, які навчаються у магістратурі, дещо знижується мотивація до набуття знань. Таким чином, результати порівняльного дослідження мотивів навчання студентів у виші свідчать про те, що ці мотиви студентів першого курсу дещо відрізняються від мотивів студентів шостого курсу, оскільки, у першокурсників основними факторами мотивації є усвідомлення обов'язку гарно навчатися, щоб не розчаровувати рідних, уникати критики викладачів, можливих покарань чи неприємностей, пов'язаних з проблемами у навчанні. Вищезазначене дозволяє припустити, що саме на першому курсі закладається фундамент професії, який складає професійний інтерес. До найвагоміших професійних мотивів навчальної діяльності можна віднести: можливість отримати цікаву та високооплачувану роботу і можливість самовдосконалення та отримання інтелектуального задоволення.

Проблема вибору професії для молоді з ООП є важливою, оскільки професійна орієнтація забезпечує ознайомлення зі змістом і перспективами розвитку професій, формами та умовами їх здобуття, станом та потребами ринку праці в кадрах, вимогами професій до особистості, можливостями професійного становлення [54, 55]. Виділяють наступні проблеми професійного самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень:

1. Слабка інформованість молоді зі світом професій. Привабливими для неї є професії переважно інтелектуальної праці, які вимагають вищої освіти: юрист, економіст, програміст, перекладач, лікар, інженер, вчитель. Певну популярність мають професії, за якими можна працювати в багатьох галузях

господарства: бухгалтер, кухар, водій та ін. Така обмеженість професійного світогляду пояснюється тим, що різні ланки суспільного життя (радіо, телебачення, преса), заклади освіти, служби зайнятості не ведуть роботи з професійної інформації.

2. Навіть після закінчення школи багато молоді професійно не визначились, що є наслідком недостатньої роботи з різних напрямків професійної орієнтації (починаючи з незадовільної роботи шкільних психологів), інформації, консультації, відбору.
3. Головними мотивами професійного самовизначення є висока заробітна плата, стабільність; мало цікавить випускників можливість розкриття і застосування своїх здібностей, результати роботи.
4. Існує дисбаланс між професійними намірами молоді та попитом на ринку праці (практично вона не обирає класичних професій у промисловості, будівництві, сільському господарстві, сфері культури).

Слід підкреслити, щоб вибір професії був справді свідомим, необхідно враховувати такі фактори, як інформованість про світ професій, знання своїх особистісних особливостей та уміння співвідносити особисті якості з професійними вимогами до неї [54]).

Для вибору професії важливу роль відіграє мотивація зробленого вибору, тобто, те, що спонукає особистість до дії. Для вивчення основних мотивів вибору професії нами була використана методика Є. Павлютенкова. Ця методика дозволяє встановити роль тих чи інших мотивів при виборі професії досліджуваними. Досліджуваними надається опитувальник, в якому міститься 18 суджень про професії, що виражають 9 груп мотивів.

Результати дослідження засвідчили (див. табл. 2.5), що серед студентів з ООП переважають естетичні, соціальні та пізнавальні мовити. Такий результат можна пояснити тим, що молодь з ООП прагне до естетики праці, її краси, гармонії, сприйняття прекрасного, вони хочуть отримувати відчуття радості від професійної діяльності, а також мають бажання своєю працею

сприяти суспільному прогресу. Студенти проявляють соціальну спрямованість на вищі загальнолюдські цілі та потреби, прагнучи до оволодіння спеціальними знаннями з фаху.

Таблиця 2.5. Вираженість мотивів вибору професії студентами

Категорія досліджуваних	Соціальні мотиви	Моральні мотиви	Естетичні мотиви	Пізнавальні мотиви	Творчі мотиви	Мотиви, пов'язані зі змістом праці	Матеріальні мотиви	Мотиви престижу	Утилітарні мотиви
Студенти без ООП	7,7	7,7	6,5	7,8	7	5,8	5,8	6,2	7,2
Студенти з ООП	7,7	7,5	10	7,6	6,4	5,8	5	5,5	5,7

Слід зазначити, що у здорових студентів переважають пізнавальні, соціальні та моральні мотиви. Студенти прагнуть пізнати зміст майбутньої професії, є соціально наоравленими та за допомогою вибраного фаху прагнуть до вдосконалення свого духовного світу та розвитку моральних якостей.

Важливо зазначити, що у обох вибірках соціальні мотиви займають одне з провідних місць, оскільки основним механізмом формування позитивного ставлення до професії є усвідомлення її соціально значущої мети. При такій мотиваційній установці професійні інтереси виникають і формуються швидше. Адже формування змістовної сторони цього мотиву залежить від того, які властивості професії оцінюються досліджуваними як корисні для суспільства і в чому є можливість свого особистого внеску в громадянський обов'язок при виборі професії.

Значні розбіжності серед наших вибірок виявились у естетичних та утилітарних мовах, що пояснюється особливістю та специфікою вибірки студентів з ООП. Найменше значення для усіх досліджуваних категорій

студентів мають матеріальні мотиви, мотиви престижу та мотиви, які пов'язані зі змістом праці.

З метою визначення рівня професійної спрямованості студентів з ООП, що виявляється у прагненні до оволодіння професією та бажанні працювати за обраним фахом, ми використали «Тест- опитувальник для визначення рівня професійної спрямованості студентів» Т. Дубовицької. Тест-опитувальник містить 20 суджень та запропоновані варіанти відповідей, який дозволив виявити низький, середній та високий рівні професійної спрямованості студентів з ООП.

Високі показники за результатами тестування свідчать про те, що студенти (52,1%) прагнуть до оволодіння професією. Тобто, кожен другий студент хоче у майбутньому працювати та вдосконалювати свою майстерність за обраним фахом та вважає свою професію справою свого життя. У вільний час студенти з ООП займаються справами, які мають відношення до фаху та спілкуються з людьми, які пов'язані з вибраною професією. Разом з тим, низькі показники є свідченням того, що студенти з ООП (10,08%) вимушено навчаються за спеціальністю, тобто, вступ до навчального закладу зумовлений не інтересом до майбутньої професії та бажанням працювати за отриманим фахом, а можливостями відповідно до фізичного стану. За можливості вони хочуть змінити професію та отримати іншу спеціальність.

Так, 37,82% досліджуваних з ООП мають середній рівень професійної спрямованості. За нашими даними, на момент проведення опитування ніхто із студентів не працював та не шукав роботу за обраною спеціальністю. Ці студенти впевнені, що у майбутньому робота розкриє їх здібності та дозволить показати і проявити свої можливості у вибраній професії.

Аналіз результатів нашого дослідження показав, що студенти з ООП мають дещо нижчу вираженість професійної спрямованості, яка знижується до кінця навчання, на відміну від здорових студентів.

Так, на першому курсі навчання високий рівень професійної спрямованості мають 51,72% досліджуваних з ООП, середній – 44,83%, а низький – 3,45%. До кінця навчання у студентів з ООП рівень професійної спрямованості дещо знижується, що виражається у збільшенні кількості студентів з особливими освітніми потребами з середніми (48,39%) та низькими показниками (12,9%). У вибірці студентів без особливих освітніх потреб на першому курсі відсутні досліджувані з низьким рівнем, а серед 71,43% досліджуваних переважає високий рівень вираженості професійної спрямованості. На жаль, до останнього курсу професійна спрямованість серед студентів з особливими освітніми потребами, як і інших студентів, дещо знижується.

2.4. Психологічні чинники мотивації до професійного вибору студентів з особливими освітніми потребами

Проблема життєвої перспективи є актуальною психологічною проблемою, оскільки життєві плани, цілі, смисли, перспективи визначають свідомі уявлення особистості про своє майбутнє, а отже, є важливим фактором особистісного самовизначення. Особливої значимості воно набуває для молоді, яка має ООП. Професійне самовизначення особистості не автономний процес, відбувається воно в контексті уявлень людини про перспективу її життя, близьких і віддалених планів, цілей, цінностей та смислів. В іншому разі, вибір професії та професійне становлення особистості буде позбавлене особистісного смислу, продуктивності та результативності. Вважаючи, що одним із факторів особистісного розвитку є орієнтація на віддалені цілі та плани особистості, низкою досліджень відмічено, що сенс життя як особливе психологічне утворення може суттєво впливати на весь хід життя людини. Функція сенсу життя як психологічного механізму, який суттєво детермінує поведінку людини, залежить як від змісту основних цілей життя, так і від їх структури.

Сенс життя є результатом складного співвідношення «зовнішніх» та «внутрішніх» детермінант та орієнтацій особистості і виконує дві основні взаємопов'язані функції:

1) інтегруюча, яка проявляється у перетворенні уявлень суб'єкта про своє життя як сукупність окремих вікових етапів в єдину лінію життя, а далі у певній консолідації мотиваційно-потребової сфери особистості, її позиції та емоційної спрямованості;

2) емансипуюча, вибудовується в процесі пошуку сенсу життя як внутрішня позиція, що обумовлює її відносну емансипованість як від зовнішніх ситуативних впливів, так і від власних безпосередніх інтересів.

Важливою є роль віддалених, тобто перспективних цілей. Чим ширший життєвий простір, в який включена людина, тим більшого значення набувають віддалені цілі. Вони підпорядковують проміжні цілі і тим самим визначають поведінку суб'єкта, отже, життєві перспективи стають регулятором розвитку особистості.

Висвітлення сутності поняття смислу життя у психології має свою специфіку, яка впливає з особливостей тлумачення самореалізації людини в різних напрямках психологічної науки. Зокрема, цілісний аналіз життя людини може бути здійснений лише на основі інтерпретації її цілей, дій, внутрішніх смислів діяльностей, у які вона включена. Пошук смислу – це головна мотиваційна тенденція, що є основним рушієм поведінки і розвитку особистості. В. Франкл виділяє три типи смислових універсалій, які виступають смисложиттєвими орієнтирами для особистості – це цінності творчості, переживання та ставлень, реалізація яких надає людині переживання осмисленості власного існування. У теорії самоактуалізації особистості А. Маслоу також важливе місце належить ціннісним орієнтирам, які він називає Б-цінностями, стверджуючи, що саме в них полягає смисл життя більшості людей. Визначаючи ціннісний аспект самоактуалізації особистості, Б-цінності певною мірою можуть тлумачитись як смисложиттєві орієнтації.

Смисл життя діє як регулятор, що спрямовує життєвий шлях людини. Є ряд характеристик смислу, серед яких найбільш важливими є такі: джерелом смислу є потреби, мотиви та інтенції; смисл володіє дієвістю – виконує функцію регуляції конкретної діяльності і є основою здатності людини до самодетермінації. Таким чином, смисложиттєві орієнтації – це узагальнені, стабільні, смислові утворення, основу яких складає система домінуючих цінностей та мотивів. Зрозуміло, що між смислом життя та смисложиттєвими орієнтаціями є значні відмінності – смисл життя постає як певна загальна інтегральна концепція усього життя [52], а смисложиттєві орієнтації – ключові цінності, що превалюють на цьому життєвому етапі і акумулюють значущі тенденції вибору спрямованості самореалізації. Відмітною ознакою функціонування смисложиттєвих орієнтацій є детермінація ними основних напрямків самореалізації людини і, що особливо важливо, вибір нею сфер самореалізації, у яких вона й буде реалізовувати свої ціннісні вибори.

Зважаючи на специфіку нашого дослідження і те, що вибірку утворювали досліджувані віком 17-23 років, в аналізі особливостей їх смисложиттєвих орієнтацій основною стадією є стадія спеціалізації (професіоналізації) діяльності, яка характеризується засвоєнням соціальних функцій та ролей.

Формування смислу життя, смисложиттєвих орієнтацій особистості відбувається у взаємодетермінуючому зв'язку з її віковими трансформаціями. Звичайно, смисложиттєво-екзистенційне самовизначення особистості досягає кульмінації в період її зрілості, оскільки саме на цьому етапі відбувається не тільки усвідомлення людиною смисложиттєвих орієнтирів та їх реалізація, а й наступна критична рефлексія здійсненого. Тому домінуючою лінією самореалізації в цьому віковому періоді постає оволодіння обраним фахом та подальше професійне самовизначення й самореалізація. Отже, в цьому контексті смисложиттєва проблематика тісно пов'язується з професійним становленням, яке визначає акценти основних життєвих прагнень молодії

людини.

За результатами нашого дослідження, яке проводилось із участю як студентів з ООП, так і студентів без ООП, слід зазначити, що діагностовані показники виражені переважно на низькому та середньому рівні. Найнижчими балами характеризується шкала «локус контролю-Я», що свідчить про не достатню виражену свободу вибору, щоб побудувати власне життя у відповідності зі своїми цілями і уявленнями про її сенс та недостатню віру в свої сили та можливість контролювати події власного життя.

Як вже зазначалося нами у розділі I, то в ситуації професійного вибору особистість спирається на систему сформованих у неї ціннісних орієнтацій. Було з'ясовано, що мотивація навчання визначає успіх навчально-професійної діяльності в більшій мірі, ніж фактор інтелекту. Безумовно, багато що залежить і від того, якого роду мотив спонукає людину включатися в діяльність.

Тому, ми вважаємо доцільним розглянути рівень показників середніх значень шкал за методикою СЖО (див. табл. 2.6). Із результатів аналізу, ми можемо констатувати, що середні показники по шкалам знаходяться в межах норми. При чому, як бачимо, показники студентів з ООП та студентів без них суттєво не відрізняються.

Табл. 2.6. Середні значення шкал за методикою СЖО

Показник Категорія учнів	Цілі в житті	Процес життя	Результат життя	Локус контролю - Я	Локус контролю - життя	Загальний показник
Учні з ООП	28,96	26,68	22,84	19,52	28,22	81,28
Учні без ООП	30	27,85	26,35	19,35	31,12	86,85

В обох групах студентів найбільш низькі середні значення спостерігаються по шкалі «Локус контролю-Я» (19,35 і, відповідно, 19,52). Це означає, що наші досліджувані не достатньо вірять у свої сили контролювати події власного життя та можуть сумніватися у своїх можливостях оволодіння майбутнім фахом.

Серед здорових студентів виявлено найбільш високі середні значення по шкалі «Локус контролю-життя» (31,12), що вказує на ціленаправлену особистість, а серед студентів з ООП найвищий показник виявлено по шкалі «Цілі в житті» (28,96), характеризуючи їх як людей, які можуть керувати своїм життям і відповідати за свій професійний вибір.

Аналізуючи отримані дані, слід зазначити, що діагностовані показники виражені переважно на низькому та середньому рівні. Найнижчими балами характеризується шкала «локус контролю-Я», що свідчить про не достатню свободу вибору, щоб побудувати власне життя у відповідності зі своїми цілями і уявленнями про її сенс та недостатню віру в свої сили та можливість контролювати події власного життя. При чому, як бачимо, показники студентів з ООП та звичайних студентів суттєво не відрізняються.

Отримані результати свідчать про те, що внутрішні мотиви вибору професії пов'язані з її смисложиттєвими орієнтаціями, особливо рефлексією цілей у майбутньому, які надають життю осмисленості, спрямованості і часової перспективи та задоволеності власним життям.

Як засвідчують результати експериментального дослідження, вибір подальшого життєвого шляху та самовизначення стають для студентів тим мотиваційним центром, який визначає їх професійну діяльність, поведінку і ставлення до навчання у ЗВО. Смисложиттєві орієнтації визначають основну позицію студентів, впливають на спрямованість та зміст соціальної активності та є важливим чинником ефективності навчання. Це обумовлено тим, що між смисложиттєвими орієнтаціями і мотивацією до навчання існує взаємозв'язок.

Результати дослідження засвідчують, що здебільшого студенти ставляться до навчання свідомо, для них характерна осмисленість життя, спрямованість і вони бачать професійну перспективу.

Здійснений аналіз свідчить про те, що при психологічному моделюванні конкретної професійної діяльності, результат залежить від оптимальності використання студентами своїх особистісних ресурсів та особливостей мотивації.

Отже, структура мотивів студента, сформована під час навчання, та її зв'язок з життєвими смислами стає стрижнем особистості майбутнього фахівця. Тому розвиток позитивних навчальних мотивів – невід'ємна складова частина розвитку особистості студента.

Також аналіз отриманих результатів дослідження свідчить про суб'єктивну значущість цінностей та цілей майбутньої професійної діяльності як чинника мотивації професійного становлення особистості. Зокрема, смисложиттєві орієнтації є важливим чинником ефективності як професійної діяльності, так і процесу фахового становлення студентів.

Крім того, життєві цілі як структурні елементи смисложиттєвих орієнтацій певним чином співвідносяться з професійними цінностями та цілями, які регулюють процес професійного становлення особистості, що й забезпечує мотивуючий потенціал смисложиттєвих орієнтацій як чинника професійного становлення особистості.

Отже, смисложиттєва проблематика в період ранньої юності представлена смисложиттєвими орієнтаціями, що включаються у формування цілісного світогляду, становлення особистісної незалежності, пошуку свого індивідуального місця у житті.

Ціннісні та цільові аспекти структури смисложиттєвих орієнтацій забезпечують спрямованість молоді на вибір основних сфер самореалізації, що виявляється не лише у внутрішньо-психологічному самопректуванні, самовизначенні, а й у життєво-практичному включенні й проявляється у виборі професії та подальшій професійній самореалізації. Смыслові аспекти

смісложиттєвих орієнтацій забезпечують знаходження особистісного смислу професійної діяльності, в яку включається молода людина, та досягнення смислу бажаного професійного майбутнього.

Проблемні моменти особистісного і професійного становлення студентів, що суттєво знижують ефективність навчання, зумовлюються недостатньою проекцією психологічного майбутнього в теперішнє, невмінням ефективно структурувати майбутнє і встановлювати його цільові, смислові та часові зв'язки, співвідносити близькі та віддалені перспективи, на низький рівень готовності планувати своє майбутнє та недостатні вміння реалізувати задумане.

Ці психологічні труднощі в своїй основі мають особистісний, а не професійний зміст, хоча й спричиняють труднощі у навчанні та професійному становленні. Названі проблеми найтіснішим чином пов'язані зі смісложиттєвими аспектами буття молодої людини, пошуком нею смислу життя, формуванням системи смісложиттєвих орієнтацій, побудовою життєвих перспектив.

Аналізуючи ситуацію вибору професії, важливо зрозуміти, як об'єктивні передумови вибору трансформуються в особистісно значущі й активні спонукання, що спрямовують професійну діяльність.

Чинниками, що впливають на формування професійного самовизначення, є система загальнолюдських цінностей, соціально-економічні умови, вплив сім'ї, друзів, вікові та статеві особливості особистості, самоактуалізація і рівень домагань, престижність професії, ступінь інформованості про професію, професійні інтереси, схильності, здібності.

Таким чином, під чинником ми розуміємо причину, рушійну силу якогось процесу чи явища, що визначає його характер. Варто зазначити, що самостворення особистості у студентський період визначається особливостями мотиваційної сфери. Саме характер мотивів, що лежать в основі діяльності, визначають спрямованість і зміст активності особистості, її

включеність, осмисленість, задоволеність. При цьому задоволеність собою та своїми результатами забезпечують переживання осмисленості, важливості учіння і є джерелом подальшого саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації [46-49]. Так, мотиви навчання у ЗВО, мотиви оволодіння професією і внутрішні індивідуальні та соціальні мотиви мають вплив на розвиток самоствавлення особистості. Мотиви навчання студентської молоді різноманітні, але з результатів нашого дослідження саме внутрішні мотиви навчання відіграють найбільшу роль для розвитку особистості студентів під час навчання у ЗВО.

Внутрішньо соціальні мотиви пов'язані з інтересом до себе, а це в свою чергу означає, що соціальна спрямованість навчання передбачає високий рівень розвитку прийняття себе, переконаність у тому, що від самої людини залежить її успіх і майбутнє та вказує на відкритість до соціуму.

Зовнішні позитивні мотиви та зовнішні негативні мотиви негативно пов'язані з самокерівництвом. Мотив набуття знань позитивно пов'язаний з очікуваним ставленням інших та зі ставленням до інших. Мотив оволодіння професією негативно пов'язаний з самокерівництвом.

Професійна мотивація студентів як різновид внутрішньої мотивації навчальної діяльності, передбачає інтерес до майбутньої професії, характеризує студентів як впевнених у собі, які керуються своїми власними переконаннями, з оптимістичним ставленням до різних ситуацій та не схильні до самозвинувачення.

Виявлено, що більшість студентів, які брали участь у дослідженні, проявили позитивне інтегральне ставлення до себе, високий рівень самоінтересу та самоприйняття, що має позитивний вплив на мотивацію навчання.

Отже, самоствавлення розглядається нами як компонент самосвідомості особистості, який виконує функцію прийняття особистістю самої себе і досліджується в тісному зв'язку з навчальною мотивацією у виші. А мотивація навчальної діяльності студентів розглядається нами як складний та

багаторівневий процес, вивчення якого є важливим компонентом оптимізації підготовки майбутніх професійних спеціалістів.

Переважання внутрішньої мотивації дає відчуття ініціативи і можливість впливати на навколишню дійсність, змінювати вектор спрямованості власного життя. Професійна мотивація, заснована на самомотивації, є важливим предиктором задоволеності працею, суб'єктивного благополуччя, залученості в роботу і лояльності організації.

Відомо, що ефективність мотивації значною мірою залежить від того, наскільки задана мета, необхідний результат праці відповідає процесуальному моменту мотивації. І в цьому розумінні поняття процесуальної мотивації наближається до поняття інтринсивної (внутрішньої) мотивації, з якою пов'язані розвиток позитивного емоційного забарвлення змісту діяльності для людини, високий рівень працездатності та задоволеності діяльністю. У межах визначеної в сучасній психології термінології дослідники користуються такими конструктами, як внутрішня мотивація та зовнішня мотивація (інтринсивна та екстринсивна мотивація). Відповідно по-різному визначаються і джерела мотивації, її зміст, ознаки та вплив на особистість.

Внутрішня мотивація характеризує такий тип детермінації поведінки, коли ініціюючі і регулюючі її фактори виникають зсередини особистісного «Я». Внутрішньомотивована діяльність не потребує заохочень, зовнішніх винагород, крім самої активності людини і є самоціллю, а не засобом досягнення якоїсь іншої мети.

Результати експериментального дослідження засвідчують, що витокami внутрішньої мотивації навчання студентів з ООП, насамперед, є мотиваційна спрямованість на самореалізацію особистості, осмисленість життєвих цілей і перспектив, внутрішнього локусу контролю, особистісної автономії, що полягає у здатності до самовизначення своїх позицій та здатності самостійно визначати і регулювати власне життя. Зумовленість внутрішньої мотивації навчання студентів з ООП позитивним самоствавленням, що поєднує

самоповагу, самоприйняття, самоінтерес, самокерівництво, самовпевненість, тобто має місце Я-концепція особистості, що характеризується високою гнучкістю і адаптивністю, свідчить про певну усвідомленість та диференційованість уявлень про своє майбутнє, творчу спрямованість особистості та прагнення до саморозвитку. Як показали результати нашого дослідження, найбільший вплив на формування внутрішніх індивідуальнозначимих мотивів мають моральні мотиви, внутрішні соціальнозначимі мотиви, цілі у житті, творчі мотиви та інтерес до себе.

Загалом, отримані результати дослідження свідчать про важливу роль у підтримці професійної спрямованості студентів з ООП осмисленості ними життєвих цілей і перспектив, внутрішнього локусу контролю, особистісної автономії, що полягає у здатності до самовизначення своїх позицій та здатності самостійно визначати і регулювати власне життя. Найбільш успішно усе це буде реалізоване в такому освітньому середовищі, де сформовані цінності особистісного розвитку, духовного задоволення, креативності; створюється простір міжособистісної взаємодії, що забезпечує моральну підтримку всіх суб'єктів освітнього процесу, підґрунтя для формування самоповаги, самоінтересу, самоприйняття, саморозуміння та самовпевненості; забезпечуються можливості розвитку професійно важливих якостей і цінностей.

2.5. Рекомендації щодо професійного самовизначення молоді з особливими освітніми потребами

Пошук себе в професії є одним із найскладніших і найвідповідальніших виборів у житті молодої людини. Професійний вибір обумовлюється великою кількістю зовнішніх та внутрішніх факторів. Професійне самовизначення молоді з ООП є базовим процесом з точки зору включення даної категорії населення в навчальну, професійну та виробничу сфери. Адекватно вибрана професія, ефективно побудований навчально-професійний та кар'єрний

маршрут розширюють реабілітаційні, соціально-адаптивні можливості студентів з ООП та сприяють їхній особистісній самореалізації. Але цей процес для молоді з ООП має складнощі, пов'язані з низкою труднощів та ризиків. Серед зовнішніх ризиків виділяють соціальну стигматизацію осіб з ООП як неефективних, не здатних витримувати навантаження студентів та співробітників; бар'єри середовища, які впливають не тільки на доступність навчального закладу та місця роботи, а й на мотивацію отримання професії, побудови професійного майбутнього. До внутрішніх труднощів відносять самостигматизацію – звикання з образом непрацездатної, слабкої, малоактивної людини. Це формує пасивну життєву стратегію, низьку навчальну та професійну мотивацію.

Обмежені можливості часто звужують набір доступних для такої категорії молоді професій. Сучасний стан ринку праці не гарантує їм гідного та необхідного працевлаштування. Як наслідок, процес професійного самовизначення набуває стихійного характеру, відбувається відхилення в професійному виборі, що впливає на подальшу навчально-професійну діяльність. У зв'язку з цим постає необхідність застосування комплексної профорієнтаційної роботи зі старшокласниками з ООП, форми та методи якої мають враховувати зазначені труднощі та ризики. Професійне самовизначення тісно пов'язане з професійною орієнтацією, як підготовкою особистості до визначення себе в професійній діяльності, та є складовою системи особистісного самовизначення. Тому, важливим завданням профорієнтаційної роботи зі старшокласниками з ООП є сприяння формуванню власної активної життєвої позиції, як необхідної умови їхнього професійного самовизначення [40].

Основна мета професійної орієнтації старшокласників з ООП – формування внутрішньої готовності до самостійного та усвідомленого планування, корекції та реалізації перспективи власного професійного, особистісного та життєвого становлення, підґрунтям якої є концепція вільного вибору як основи розвитку.

В профорієнтаційній роботі зі старшокласниками з ООП виділяють основні напрями:

1. Інформаційно-просвітницький. Основна мета даного напрямку – ознайомлення старшокласників з ООП з сучасним світом професій, специфікою трудової діяльності та тенденціями на ринку праці.

2. Комплексна професійно-особистісна діагностика спрямована на виявлення у старшокласників з ООП індивідуальних нахилів, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій та установок; рівні розвитку самосвідомості та її компонентів; комунікативної активності; життєвих планів та професійних намірів, рівень розвитку професійної мотивації; рівень сформованості уявлень про професії; визначення спектру майбутніх професій.

3. Професійне консультування старшокласників з ООП. Основна мета цього напрямку роботи – звуження спектру професій та напрямів професійної діяльності до тих, які найбільше відповідають конкретному старшокласнику з ООП.

Одним з головних завдань професійного консультування є надання психологічної підтримки при виборі професії, зниження психологічної напруги, формування позитивного мислення та подолання проявів вивченої безпорадності, які нерідко характерні для молоді з ООП.

Також, професійне консультування має сприяти розвитку впевненості в собі, адекватної самооцінки, професійної мотивації, особистісних ресурсів.

4. Соціальна-професійна адаптація спрямована на підготовку старшокласників з ООП до оволодіння конкретною професією. У цьому напрямку профорієнтаційної роботи основними завданнями є: проведення професійних проб; виявлення професійної придатності до конкретного виду діяльності; формування старшокласниками власної професійної перспективи.

5. Медико-фізіологічна профорієнтація має сформувати уявлення у абітурієнта про оптимальну відповідність та професійну придатність до професії, яку він обирає у відповідності до свого стану

здоров'я та психофізіологічних особливостей.

6. Соціально-економічна профорієнтація це управління вибором професії у відповідності з потребами суспільства та можливостей абітурієнта з ООП, реальна перспективи подальшого його працевлаштування.

7. Психолого-педагогічна профорієнтація має бути спрямована на формування позитивного ставлення до праці, готовності до професійної діяльності, професійної активності та творчості; формування значущих мотивів вибору професії, інтересів, здібностей, можливостей; діагностику індивідуальних та професійно важливих якостей особистості; інформування про необхідні знання, які стосуються професії; надання практичної допомоги при виборі професії.

Таким чином, при побудові профорієнтаційної роботи зі старшокласниками з ООП та їх батьками важливо забезпечувати низку вимог, які передбачають участь батьків в профорієнтаційних формах роботи, які проводить школа, участь батьків у формуванні індивідуальної професійної траєкторії старшокласника, у відповідності з медико-фізіологічними, психофізіологічними даними, особистісними особливостями, інтересами, здібностями, бажаннями молодшої людини, та врахуванням тенденцій ринку праці, можливості її подальшого навчання та працевлаштування. Важливим є інформування батьків про результати комплексної професійної діагностики старшокласників, формування батьками потреби ранньої включеності старшокласників в трудову діяльність в сім'ї, на протипагу батьківської гіперопіки. Необхідно обрати професію, яка б оптимально відповідала особистісними особливостям, функціональним можливостям у відповідності з тенденціями швидко змінюваного ринку праці. Батькам необхідно в сім'ї створити умови для розвитку ціннісного ставлення до праці, професій та формування ними професійних мотивів.

Основними формами та методами роботи з батьками старшокласників з ООП є: консультативні бесіди, семінари, тренінги. Окрім цього ефективними формами профорієнтаційної роботи є онлайн-семінари по профорієнтації,

профорієнтаційні відеоконференції, профорієнтаційне онлайн-діагностування з подальшим очним консультуванням, профорієнтаційні фільми.

ВИСНОВКИ

Виконане кваліфікаційне дослідження дозволило зробити наступні загальні висновки:

Процес професійного самовизначення – це дії людини направлені на самоаналіз, самопізнання та самооцінку власних здібностей, ціннісних орієнтацій, розуміння ступеня відповідності особистісних особливостей вимогам професії, та саморозвиток необхідних здібностей, якостей у відповідності з обраною професією, власних устремлінь. Відповідно змістом активного самовизначення виступають процеси самопізнання, самооцінювання та саморозвиток.

Під професійним самовизначенням осіб з особливими освітніми потребами розуміється активна свідома цілеспрямована діяльність особистості, по визначенню власних профорієнтаційних можливостей, пошуку та вибору сфери майбутньої діяльності, самореабілітації, самокорекції, самокомпенсації власних можливостей в процесі реалізації професійних життєвих планів з врахуванням обмежень свого здоров'я.

1. Особливість професійного самовизначенням молоді з ООП закладена в їх свідомій, цілеспрямованій активності, пов'язаній із пошуком та вибором сфери майбутньої професійної діяльності, відповідної власним можливостям і особистісним ресурсам, самореабілітації, самокорекції, самокомпенсації власних можливостей в процесі реалізації професійних життєвих планів з урахуванням обмежень свого здоров'я.

2. Результати експериментального дослідження свідчить про те, що найважливішими чинниками усвідомленого вибору професії молоддю з ООП є потреба в самоствердженні себе як особистості, у реалізації своїх реальних можливостей наряду з потребою і необхідністю обраної професії на ринку праці.

3. Молодь з ООП у виборі професії орієнтується переважно на суспільні цілі, загальнолюдські потреби, моральні, духовні цінності; переважаючими мотивами вибору професії є соціальні, моральні, пізнавальні, утилітарні, мотиви престижу та мотиви, пов'язані зі змістом праці; внутрішня

мотивація навчання у студентів з ООП пов'язана із наявністю та рефлексією цілей у майбутньому, які надають життю осмисленості, спрямованості і часової перспективи.

4. Молодь з ООП спрямована на самореалізацію, осмисленість життєвих цілей і перспектив.

5. Позитивний вплив на внутрішню мотивацію вибору професії та професійну спрямованість студентів з ООП мають моральні мотиви, внутрішні соціально-значимі мотиви, цілі у житті, творчі мотиви та інтерес до себе.

6. Розроблено ряд рекомендацій щодо профорієнтаційної роботи психолога серед молоді з ООП. Впровадження таких рекомендацій сприятиме активізації потреби особистості в самопізнанні, підтримці позитивного самоствавлення, мотивації саморозвитку, активізації механізмів переосмислення себе як суб'єкта взаємодії з оточуючим світом та іншими людьми.

Виконана робота не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці тренінгових програм, спрямованих на оптимізацію професійного самовизначення молоді з ООП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Н. О. Спрямованість особистості та мотивація професійного становлення студентів психологічного факультету. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 7 (19). Київ. 2009. С. 28-31.
2. Афанасьєва Н. Є. Методологія соціально-психологічного тренінгу: *Посібник*. Харків: УЦЗУ. 2008. С.28-45.
3. Афанасьєва Н. Є., Перелигіна Л. А. Теоретико-методологічні основи соціально-психологічного тренінгу: *Навчальний посібник*. Харків: УЦЗУ. 2016. С.18-39.
4. Балл Г. О., Бастун, М. В., Красильникова Г. В., Красильников С. Р. Психологія праці та професійної підготовки особистості: *Навч.посіб.* Хмельницький: Універ. 2001. С.21-58.
5. Барчі В. В. Вивчення мотивів вибору професії у психологічних дослідженнях. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України №12*. Київ. 2011. С. 60-72.
6. Бєвз Г. М, Главник О. П. Технологія проведення тренінгів з формування здорового способу життя молоді: *Навчальний посібник*. Київ: Український ін-т соціальних досліджень. 2005. С.38-78.
7. Бондарчук О. І. Модель особистісного розвитку студентської молоді. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*, 1 (74). Чернівці. 2009. С. 49-56.
8. Боришевський М. Й. Самовизначення і самореалізація як складова потребово-мотиваційного компоненту громадянської свідомості та самосвідомості особистості. *Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості*, 1. Київ. 2001. С.149- 160.
9. Бугайчук Т.А. Психологічні чинники професійного самовизначення

- особистості з обмеженими фізичними можливостями. (Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук). Луцьк. 2016.
10. Варнавських Н. М. Проблеми професійного самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень // *Педагогіка і психологія*. 2002. №4. С.109-115.
 11. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога. (*Автореферат докторської дисертації*). Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ. 2004. 34 с.
 12. Вітковська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації. (*Автореферат кандидатської дисертації*). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ. 2002. 24с.
 13. Волошина О. В. Педагогіка інновацій у вищій школі: *Навчально-методичний посібник*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 2014. С.45-96.
 14. Галян О. І., Галян І. М. Мотиваційно-ціннісний компонент професійного вибору майбутніх психологів на етапі оптації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. №1. Львів. 2012, С.122-130.
 15. Іванцев Н. І. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської молоді протягом професійної підготовки. (*Автореферат кандидатської дисертації*). Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ. 2001. 24с.
 16. Кирилова Н. А. Ціннісні орієнтації в структурі інтегральної індивідуальності старших школярів. *Записки психології*. Київ. 2000. №4. С. 29-37.
 17. Кокун О. М. Психологічні особливості та передумови професійного вибору особистості на етапі оптації. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ. 2009. Вип. 37. С. 198-208.

18. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: *монографія*. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство». 2012. С.146-210.
19. Коломінський Н. Л. Психологія педагогічного менеджменту : *Навч. посібник для студ. навч. закладів, керівників установ освіти, психологів, педагогів*. Київ: Академія управління персоналом; Український ін-т підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти. 1996. С.25-36.
20. Купреєва О. І. Психологічні аспекти самореалізації студентів з інвалідністю. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. Київ. 2015. Т. VI, 11, 130-140.
21. Курбатова А. О. Особистісні чинники мотивації навчання студентів з інвалідністю у закладах вищої освіти *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г .С. Костюка НАПН України*. Київ. 2019. Том VI, Вип. 16. С.404-413.
22. Курбатова А. О. Психологічні особливості правильного вибору професії. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : зб. наук. праць. Київ. 2009. Вип. 6(8). С.296-303.
23. Курбатова А. О. Роль професійного самовизначення осіб з обмеженими можливостями для майбутньої професійної самореалізації. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Збірник наукових праць*. Київ. 2013. Вип.10 (12). С.263-272.
24. Курбатова А. О. Смисложиттєві орієнтації як чинник професійного становлення особистості. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г .С. Костюка НАПН України*. Київ. 2016. Вип. 9(8). С.280-289.
25. Курбатова А. О. Цінісно-смилова регуляція професійного самовизначення особистості. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г .С. Костюка НАПН України*. Київ. 2018. Том VI, Вип. 14. С.339-347.

26. Лещук Г. В. Взаємодії школи та сім'ї у профорієнтаційній роботі з учнями. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород. 2014. Вип.30. С.84-86.
27. Ложкін Г. В. Проблема суб'єкта як теоретична основа професіоналізації особистості. *Психологія і суспільство*. Київ. 2003. Вип. 2. С.97-103.
28. Ляска О. П. Теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення молоді. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету*. Кам'янець-Подільський. 2008. Вип. 1, С. 90-93.
29. Максимчук Н. П. Психологічні основи становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки. (*Автореферат кандидатської дисертації*). Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ. 2000. 24с.
30. Мартинюк О. Б. Формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх учителів у процесі вивчення психологічних дисциплін. (*Автореферат кандидатської дисертації*). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ. 2006. 24с.
31. Маршавін Ю. М. Маршавін Д. Ю. Судаков М. В., Бондарчук Л. В. Працевлаштування молоді з інвалідністю: *Навчальний посібник*. Київ: ІПК ДСЗУ. 2010. С.12-47.
32. Маслоу А. На подступах к психологи бытия. Киев: Psylib. 2003. С.12-37.
33. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності: *навч.-метод. посібник*. Київ: Педагогічна думка. 2012. С.26-67.
34. Мачуська І. М. Основні чинники професійного самовизначення старшокласників. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ. 2013. Вип.17 (1). С. 474-482.
35. Мицько В. М. Психологічні особливості аксіогенезу майбутніх психологів. (*Автореферат кандидатської дисертації*). Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ.

2007. 24с.
36. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу: *Навч. посіб.* Київ: МАУП. 2004. С.34-76.
 37. Мосол Н. О. Формування особистісної готовності старшокласників до вибору професії психолога. (*Автореферат кандидатської дисертації*). Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ. 2009. 24с.
 38. Павлютенков Е. М. Формирование мотивов выбора профессии. Київ: Радянська школа. 1980. С.43-87.
 39. Паламар С. М., Гребенюк Т. М. Основи психотренінгу осіб з порушенням зору: опорний конспект: *Навч. посібник*. Київ: Пульсари. 2010. С.45-96.
 40. Панченко Т. Л. Особливості психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення учнів з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного навчання. *Науковий часопис*. Київ. 2017. Вип. 34. С. 67-72.
 41. Півторак М. В., Пасічник Н. С., Цвид-Гром О. П., Хомчук, О. П. Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю в контексті освітньої діяльності ВНЗ : *монографія*. Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук». 2018. С.21-65.
 42. Погрібна В. Л., Підкуркова І. В. Професійне самовизначення: проблеми теорії та практики. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. 4 (35). С.106-117.
 43. Сердюк Л. З. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості: *монографія*. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. С.12-65.
 44. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи: *Монографія*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2014. С.21-54.
 45. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека: *Модульный курс психологии. Модуль «Направленность»*. Киев: Миллениум. 2004.

46. Сердюк Л. З., Купрєєва О. І. Комплексна програма розвитку мотивації учіння та професійного становлення майбутнього фахівця у ВНЗ. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наук. праць*. Київ. 2013. 10(12). С. 205-218.
47. Сердюк Л. З. Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців. *Вісник післядипломної освіти. Київ. 2014. Вип.10 (23)*. С. 239-248.
48. Сердюк Л. З. Сучасні синергетичні тенденції мотивації учіння майбутніх фахівців. *Вісник Національного університету оборони України: збірник наукових праць*. 2014. Вип.3 (40). С. 316-320.
49. Сердюк Л. З. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. *Освіта регіону*. 2011. Вип. 1. С.277-285.
50. Соколюк А. О. Психологічна підтримка та професійна орієнтація людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*. Київ. 2012. 386-388.
51. Таланчук П. М., Кольченко К. О., Нікуліна Г.Ф. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі. Київ: Соцінформ. 2004.
52. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь. 2003.
53. Тищенко Л. Особливості інклюзивної освіти студентів з обмеженими фізичними можливостями як чинник соціалізації особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ. 2012. Вип. 6. С. 71-74.
54. Хом'юк І. В. Професійна орієнтація як засіб забезпечення професійної мобільності // *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Київ. 2011. Вип. 8 (10), 318-326.
55. Хом'юк І. В., Петрук В. А., Хом'юк В. В. Фактори впливу на професійне самовизначення особистості в умовах ринкової економіки. *Педагогіка безпеки*. Київ. 2017. Вип. 1. 6-11.

56. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: Феноменологія, теорія і практика: *навчальний посібник*. Київ: Вища школа. 2006. 39-95.